

ANEXE

INTERFERENȚE ÎNTRE LIMBA ROMÂNĂ ȘI LIMBA MAGHIARĂ

Pentru a înțelege toate aspectele raporturilor social-economice și culturale româno-maghiare în spațiul carpato-dunărean, este necesar să fie avut în vedere permanent caracterul lor de reciprocitate, adică de influențe bilaterale atât în onomastică (antroponimie, toponimie), cât și în limba curentă actuală sau din evul mediu, cunoscută prin abundente informații documentare ce îmbrățișează o perioadă istorică de vreo cinci veacuri. Vom începe deci cu antroponimele, material ce a format cea mai mare parte a documentării din cercetarea istorică-onomatologică prezentă.

I

Numele de persoane ungurești¹ la români (populația românofonă în sensul cel mai amplu al termenului) au fost și sint — natural, ca și cuvintele comune, uzuale — mult mai numeroase în Transilvania și în Secuime, decât la sudul și estul Carpaților, în Moldova și Muntenia; asemenea antroponime se recunosc ușor după etimologia sau forma fonetică deosebită (ca intermediar unguresc, dacă era element eterogen). Înainte de a intra în analiza modului, formelor și etapelor în care antroponimele ungurești au pătruns încetățenindu-se la români, este util un tabel sumar al celor mai importante și mai răspindite: *Andrașon-*, *Andrieș* (din *András*, *Andrei*), *Balint* (*Valentinus*), *Bălaș* (*Blasius*, *Vlasie*), *Biriș* (*Ghiriș*, *Béres*), *Birtolon* (*Bertalan*, *Bartolomeu*), *Boroș* („*Vinariu*, *Vinulescu*”), *Cadariu* (*Kádár*, „*Dogaru*”), *Cherecheș* (*Kerekes*, „*Rotaru*”), *Cheresteșiu* (*Keresztes*, „*Cruceanu*”), *Chertes* (*Kertész*, „*Grădinaru*”), *Chișiu* (*Kiss*, „*Micu*”), *Cordos* (*Kardoss*, „*gladiator*”), *Covaciu* (*Kovács*, „*Fieraru*”), *Dămacuș* (*Domokos*, *Dominic*), *Deac* (*Deák*, *Diaconu*), *Demeter* (*Dimitrie*), *Doboș* (*i*) („*Toboșaru*”), *Erdeli* (*Ardeleanu*), *Fărcăș* („*Lupu*”), *Fekete* (*Negru*, *Negrea*), *Fodor* (*rus. Feodor*), *Gabor* (*Gabriel*), *Gagyi* („*Gageanu*”), *Gergeli* (*Gergely*, *Grigore*), *Gomboș* (*iu*) („*Năsturar*”), *Hărăguș* (*Haragos*, „*Supărăciosul*”), *Ilieșiu* (*Illyés*, *Elias*, *Ilie*), *Înăreă* (*Endre*, *Andrei*), *Lemeni* (*Lemhényi*, „*Lemnianu*”), *Lenghel* („*Polonezul*”), *Lucaciu* (*Lukács*, *Lucas*), *Maghiar*²), *Mesaroșiu* („*Măcelaru*”), *Miclăuș* și *Micloș* (*Miklós*, *Nicolae*), *Mocioni*, *Molnar* („*Moraru*”).

¹ Despre antroponimia ungurească: supra, p. 252–261; D. Pais, *Die altungarischen Personennamen*, în *UgJB.*, III 1923, p. 235–249; Benkő Loránd, *A régi magyar szemely-névadás* (Vechea antroponimie maghiară), *Budapest*, 1949, 24 p., în „*Magyar Névkutatás Kézikönyve*”; Culegere de comunicări și discuții la conferința de onomatologie ungurească: *Névtudományi vizsgálatok. A magyar nyelv-tudományi társaság névtudományi konferenciája*, 1958, Pais D. közreműködésével szerkesztette Miksey Sándor, *Budapest*, 1960, 211 p. (p. 93 sqq. személynevek napja — ziua antroponimelor).

² Cf. „*Ioannes Kenesius dictus Magyar*”, sec. XV, supra, p. 239; un *Magyar* Simon preot român și eminent activist pe tărâm școlar, inspector general al școlilor de pe teritoriul episcopiei Oradea, în veacul al XVIII-lea (EmlMel., p. 84; L. Gálđi *Simion Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischer Schulreform*, *Budapest*, 1941, citat în *ActaMN.*, IV, 1967, p. 227).

Naghiu (*Nagy*, „*Marele*”), *Nemeș* (*iu*, „*Boeru*: *Nobilu*”), *Oláh* („*Valahu*: *Romănu*”, supra, p. 57), *Orban* (*Orbeanu*, *Orbán*, *Urbanus*), *Oros* (*Rusu*), *Pal* (*Pál*, *Paul*), *Palcău* (*Palkó*), *Papfalvi*, *Pereni*, *Peter* (*Petre*), *Răfiiu* (*Rácz*, „*Rascianus*: *Sirbu*”), *Sabău* (*Szabó*, „*Croitoru*”), *Sabaduș* (*Szabados*, „*Libert(inus)*”), *Sereni*, *Silaghi* (*Szilágyi*, „*Sălăjanu*”), *Șandru* (*Sándor*, *Alexandru*), *Șanta* („*Schiopu*”), *Șipoș* („*Fluieraș*”), *Șofalvy*³ („*Sărățeanu*: *Oceanu*”), *Șuteu* (*Sütő*), *Szakai* („*Săcăleanu*”), *Tămaș* (*Tamás*, *Thomas*, *Toma*), *Teglaş* („*Cărămidaru*”), *Terec* (*Török*, „*Turcu*”), *Tot* (*Tóth*, *Tăutu*), *Vaida* (*Vajda*, *Vodă*, *Voevod*), *Veres* („*Roșu*”) etc. Este știut că „am avut și avem români adesea cu rol important în mișcarea culturală a românilor ardeleni cu nume ungurese (*Kerekes*, *Kis*, *Nagy*, *Szilágyi* etc.), mai ungurese decât majoritatea maghiarilor, nu născuți, ci făcuți ce sint cei mai gălăgioși, mai șoviniști”⁴. Foarte multe din ele erau date de aparatul birocratic-administrativ, cancelariile, notari, preoți unguri etc.; „după a 1895, cind s-au introdus matricolele civile, ofițerii stării civile, în majoritatea, unguri puteau și au făcut sistematic maghiarizarea numelor românești”; „... mai multe zeci de mii de români și alte naționalități s-au pomenit cu nume ungurese...”⁵.

Dar fenomenul aplicării de antroponime maghiare populației românești (mai ales celei de jos, iobăgimii și țăranimii dependente de feudalismul ardelean maghiar, ca și elementelor mic burgheze stabilite prin orașele Transilvaniei) era mai vechiu, constatat începând din veacul al XVI-lea, curent în veacul al XVII-lea (supra, p. 214; infra, p. 248)⁶; el se cere a fi reexaminat într-o perspectivă mai largă și în detalii, pentru a i se cunoaște mai bine geneza și mecanismul, — după ce în paginile precedente au fost văzute unele serii de materiale și aspecte ale fenomenului și s-a remarcat situația deosebită avută de români și e c u i z a ț i, care nu mai vorbeau românește, chiar dacă se consideră ori mai știu că sint (ori au fost) români, de confesiune orientală⁷.

Din capul locului se impune precizarea că antroponimele maghiare la români (românofoni) nu constituie dovezi ori măcar indicii despre românizarea vreunor grupe sau elemente etnice maghiare (asemănător sau echivalent maghiarizării unor români în Transilvania, Secuime, Ungaria; supra, cap. I, II, IV): ci constituie numai documente ale unui intens proces de influențare și ale unei „mode” impuse forțat sau prin consimțămînt și adeziune, pe cale ecleziastică și administrativă (multe „traduceri” și adaptări) de către stăpînirea și birocrăția feudală, armată etc., cu deosebire din veacul al XVI-

³ Despre numele și familia românească „*Șofalvy*”, cf. *Trans.*, XLII, 1911, p. 173 (relatările lui I. Șterca-Șuluțiu).

⁴ *Astra*, 1927, nr 18, 31 III, p. 2 (*De unde provin altele nume ungurești la românii ardeleni?* de I. Cionca).

⁵ *Astra*, 1927, nr 37, 11 VIII, p. 2 (E. A. Dandea).

⁶ Un mic tabel de nume ungurești la români: A. Viciu, *op. cit.* [supra, cap. IV, nota 1], p. 17.

⁷ La românii secuizați, alături de antroponimele autentice românești (ce sint destul de numeroase, exemple supra, p. 217–224), majoritatea sint ungurești, „traduceri” sau nume luate din nou; din extrem de numeroasele exemple este imposibil și inutil a reproduce liste ce ar fi interminabile (v. exemple din Lueta: *Szabó*, *Fărcăș*, *Lakatos*, *Rostás*, alături de majoritatea românești, *MijlDesn.*, p. 42–51; supra, p. 62; în scaunul Mureș, *Niraj*: *Szöts*, *Kadar*, *Molnár*, *Kelemen*, *Pásztor*, *Bándi*, *Szabó*, *Kerekes*, *Fogarasi*, *László*, *Gergely* etc. din veacul al XVIII-lea, *DocMur.*; p. 8 sqq., supra, p. 222 etc.; la Armășeni — Ciuc, *ȚinS.*, 1938, nr 37, 28, VI, p. 2, *Lăzarea ș.a.m.d.*); Acești numeroși „ex-români” (cu antroponimie fie românească, fie maghiară) sint considerați în genere ca maghiari, antroponimia lor ungurească adoptivă fiind racordată la noua lor „naționalitate”.

leă (când se răspîndesc și se generalizează numele gentilicii, „de familie”) și veacul al XVII-lea, cînd asemenea exemple sînt foarte numeroase; ori prin decizii (supra, p. 213 etc.). S-a relevat demult că unele familii românești nobile în Transilvania au adoptat gentilicii maghiare sau de formă ungurească (cf. supra, p. 212), încă din veacul al XIV-lea, de ex. *Vörös Prodan*, *Csolnokosi* (demotikon, din topon. *Csolnokos* — Cincis, Hunedoara; importantă familie de nobili în veacurile XIV—XV, *MgyOrCs.*, III, p. 173), *Dán*, *Szállási* Constantin, *Hosszú Bazarab*, *Demsuti Dusa*, *Vörös Tatamer*, *Klopolivai Buz*, *Szilpósi Dragomer*, *Nyiresi Sztojan* etc. (*HdÉvk.*, XI, 1900, p. 110 ș.a.; supra, p. 274—276), iar mai tirziu gentilicii numeroase, tipice, ca *Almasi*, *Ambrus*, *Biró*, *Borbély*, *Erdőss*, *Fabian*, *Farkas*, *Fejér*, *Fekete*, *Halmágyi*, *Hosszú*, *Illyés*, *Kardos*, *Kerekes*, *Keresztes*, *Kiss*, *Kovács*, *Lakatos*, *Lengyel*, *Mátyás*, *Mészáros*, *Mosolygó*, *Nagy*, *Orosz*, *Rátz*, *Szabó*, *Szalmári*, *Szilágyi*, *Tamás*, *Török*, *Vajda* ș.a.m.d. (Datelst., passim, referitor la numeroase lacune, documentare învechită: multe exemple erau simple traduceri din română în maghiară, ca *Farkas* din *Lupu*, *Fehér* din *Albu*, *Fekete* — *Negru*, *Hosszú* — *Lungu* etc., a căror echivalență semantică era clară, cunoscută încă din prima vedere). Sînt numeroase exemple din toate zonele Transilvaniei istorice, începînd din veacul al XIV-lea⁸. Dacă purtătorii unor asemenea antroponime maghiare autentice și-au păstrat și limba românească împreună cu confesiunea orientală integrîndu-se în pătura stăpînitoare privilegiată, ei apar în chip firesc (prin veacurile XVIII—XX) ca unguri autentici: ce mai putea să deosebească în aparență pe aceștia la 1896 de cei veniți din Atelkuzu pe la 896? Nimic, nici limba vorbită, nici numele purtate nici conștiința ori credința religioasă. Dar cei care și-au păstrat și salvat graiul românesc (adică nu s-au delușat și pierdut cu totul, ci au rămas legați de comunitatea națională românească) au imprimat acelor antroponime căpătate o formă românească în terminație, fonetism, accent (de ex. *Kiss* a devenit *Chiș(i)u*, *Kardos* > *Cordoș*, *Kovács* > *Covăciu*, *Farkas* > *Fărcăș(i)u*, der. rom. *Fărcășanu*), *Lakatos* > *Lăcătușu*, *Nagy* > *Naghiu*, *Szabó* > *Sabău*, *Tamás* > *Tămăș* ș.a.m.d.).

Nu mai puțin, numeroase par să fi fost (cum era firesc) antroponimele de aceeași factură la populația rustică românească ce era mai apreciată și subordonată nobilimii și administrației maghiare din feudalism și din care majoritatea absolută s-a aflat timp de vreo 3—4 veacuri în starea de iobăgie (dependență socială, economică și culturală) integral de feudați și proprietari rurali maghiari); ca a primit uneori nume „de familie” indirect din partea stăpînilor feudali, „după funcția ce aveau la curte ori după felul muncii prestate aici: *Kocsis*, *Kukta*, *Kerekes*, *Szőcs* etc.”, sau după alte calități, aspecte, situații: *Jámbor*, *Haragos* („supărăciosul”), *Vékony* („subțirelu”), *Kis*, *Nagy* ș.a.⁹. Dar așeriunea

⁸ Suficient a menționa aici numai cîteva cazuri: la a. 1370, un Bilea din Crișcior (Zarand) are un fiu cu nume ungurese *Lastáu*; „nobili bărbai Moga, *Ladislau* de Bolya, Ștefan de Birtin, Ioan de Brad, Șerban și Ioan de Ribîța voievozii noștri iubiți” [ai bantului de Timișoara], la 1445, *Vladislav*, *Micldus* (*ActaMN.*, III, p. 174); la a. 1495 se acordă „officium vayvodatus volahorum” din Somoșcheș (Arad) lui Matei *Székely* (fiul lui Ioan) și lui Gaspar (fiul lui Paul, *ibid.*, p. 175), — acest *Székely* ar putea fi însă chiar un secu (Siculus) integrat între românii din zona crișană; la 1548 este menționat voievodul din Beiuș *Megyesi László* (Vasile Medieșan?, *ActaMN.*, III, p. 180); în 1566, la Mesteacău (zona Chioar, Maramureș), sub voievodul Demian, sînt menționați: *Ioannes Hozzw*, *Michael Hozzw*, *Damian Hozzwul*, *Simon Fekete*, *Simon Hozzwul*, *Iacob Hozzw libertus* etc.; la Văraiu: *Lazarus Kiss*, *Georgius Fekete*, *Petrus Fekete* (D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. II, 1968, p. 174).

⁹ *Moldován*, *MgyOrR.*, p. 498 „a hazai románságot nálunk a magyarok látták el először[?] vezetékevekkkel. A magyar nemesek román jobbágyai az udvarban elfoglalt állások vagy ott teljesült szolgálatuk után kapták vezetéke neveiket. A kocsis, az asztalos stb. lett *Kocsis* Juon, *Kukta* Petru, *Kerekes* Tyifor stb.”

puerilă și falsă a lui Grigore Moldovanu (unul din cei mai zeloși agenți ai feudalismului și cleveților ai culturii și tradițiilor populare ale națiunii române din care s-a ridicat și el plină la rangul de rector al universității Transilvaniei; supra, p. 213) că „româniaea din Ungaria [Transilvania] ar fi primit nume de familie mai întîi de la maghiari” este dezmințită (dacă mai apărea necesar) de numeroasele antroponime „complete” (prenume + (gentilicii) românești, zeci și sute (unele din apelative latine-romane ori autohtone, preromane, proprii și exclusive comunității social-etnice a românilor), ca *Albu*, *Aldea*, *Bărbat*, *Basarab*, *Bucur*, *Cioară*, *Crăciun*, *Dan*, *Drăghici*, *Dragomir*, *Faur*, *Lungu*, *Lupu*, *Negrea*, *Radul*, *Șerban*, *Ursu* etc., care n-au nimic a face cu sistemul ori cu lexicul antroponimic unguresc; atestările sînt destul de vechi¹⁰. Aplicarea și adoptarea numelor (gentilicii) maghiare de către români se reflectă limpede și semnificativ în numeroase documente din veacurile XVI—XVII, unele relevate ca atare de cercetători, ca și în paginile precedente. Urmează numai cîteva exemple de oameni liberi și de iobagi, din diferite zone ale Transilvaniei și teritoriilor intracarpătice: la Șiria (Arad), începutul veacului al XVI-lea (remarcîndu-se amestecurile de populații, conviețuind cu elemente maghiare, germane ori sirbești imigrate, cu numele respective), într-un bogat material antroponimic¹¹, se observă numeroși „Oláh” și prenume românești cu gentilicii maghiare, ca *Sthanciwl Nagy* (*AnIst.*, III, p. 64), *Ztanch Gyrika* (p. 70), *Zthancyl Klemen*, *Zthancwl Fodor* (p. 72), *Luppas Magyar* (p. 85), *Kozthe Mogas* (Mogos, p. 89), *Zthancvl Thoth* (p. 93) etc. În zona Cluj (a. 1534): *Michael Wayda* kenezius iuratus villae nostrae Felek, *Georgius Demether*, *Kys Pasko* etc. (*DocArd.*, I, p. 11—12, alături de unii cu un singur nume: „*Ioannes plebanus villae nostrae Felek*” fiul lui „*Dancho episcopus*” ș.a.). În valea Someșului, la a. 1553: *Lucas Fodor* kenezius în Gilgău, *Lucas Galgay* kenezius pro Karachion (Crăciun) kenezio de Kapolna (Căpîlnea) etc.¹². Între românii (majoritatea iobagi și din zona Făgărașului) în armată și la curtea regală a lui Ștefan Báthory în Polonia (a. 1576—1586), unii poartă gentilicii ungurești: *Bethleni* (din Beclean), *Raduly*, *Fogarasi* (Făgărașanu), *Bukur*, *Lukacs* (?) *Opra*, *Stanciu*, *Stoica*, *Feleki* (Felecanu, din Avrig) *Ioannes*, *Kardos* *Lupul*, *Kis Opra*, *Kis Radul*, *Szarátai Barbo* etc.¹³;

¹⁰ Încă din veacul al XVI-lea sînt atestați, de ex: la a. 1534 *Ztan Solomon*, *Opre Peral* de Jelne, *Ztan Mayres* de Jaas, *Tzoyka Pacas*, nobilis *Opre Kluche*, *Thoma Holubol*, *Opra Bobagrol* etc., alături de alții cu un singur nume și localitatea de obîrșie: *Salamon* de Venece, *Radul de Iaza*, *Komsa* de Bessembach, *Barbat* de Dragus, *Kinde* de Zkpre ș.a. (*Fontes rerum Transylv.*, IV., *Acta et epist.*, I, 1914, p. 237—238); la Feleac (Cluj) *Georgius Roman*, la Vâlcele (Banabie) *Petrus Nago* (*DocArd.*, I, p. 11); *Gheorghe Velca*, *Filip Pașca*, *Ioan Petrican*, *Gregorius Sorban*, *Gregorius Vancea* voievozi și knezi în zona Someșului (a. 1553, *AnIst.*, VIII, p. 75, 95—97, 99, 100); *Radu Barbul*, *Stancul Brindza*, *Opra Chora* (Cioară), *Matei Korba* (Corbea), *Opra Dancsul*, *Dragul Kracson*, *Lucas Lungás*, *Dragicz Morar*, *Georgius Nopce*, *Stephanus Opra*, *Blasius Petrasko*, *Blasius Radul* (ultimii doi probabil din Secuime), *Georgius Radul* *Dragomer Stanczil* etc. în armata lui Ștefan Báthory în Polonia (*RatCBáth.*, p. 8, 15, 58, 96, 105, 109, 112, 114, 171, 196 etc.); *Petrasko Albulge* de Nagy Berivoy (a. 1582, *DocArd.*, II, p. 218); exemple din Sălaj (comuna Românași-Unguraș, *Magyaregregy*, a. 1658) *ErdM.*, 1938, p. 309 (antroponime ungurești și românești amestecate); ca și foarte multe din cursul veacurilor XVI—XVII în *DocArd.*, I—XII și în alte documente peste tot în Transilvania și teritoriile intracarpătice.

¹¹ *AnIst.*, III, p. 37—102 (Domeniul cetății Șiria în a. 1525, D. Prodan).

¹² *AnIst.*, VIII, p. 73—112, spec. p. 97—98 (Domeniul cetății Ciceu la a. 1553, D. Prodan).

¹³ *RatCBáth.*, p. 8, 9, 15, 16, 48, 88, 89, 106, 114, 171, 172, 194 etc. Despre această valoroasă colecție de documente, cf. supra, cap. I; nota 35.

majoritatea au nume complet (prenume, gentiliciu) românești; supra, p. 218). Importante și de interes apar din veacul al XVI-lea două exemple de români cu nume maghiare: „Petrus Sandor Walachus de Sandorfalva, waiwoda” în zona Sătmăr la a. 1591 (DocArd., III, p. 311, 316) și „Daniel Zalasdi domo et origine Valachus” (din Zlaști, jud. Hunedoara), iobag devenit nobil cu important rol în armata ardeleană în ultimii ani ai veacului¹⁴. Omonim (sau identic?) era căpitanul scaunului Odorhiu la a. 1599 Daniel Zalasdi (SzMErt., I, p. 85: „capitaneis signanter Danieli Zalasdi Udvarheli et Ioanni Thamasfalvi Maros sedium Siculicalium...”, DocArd., V, p. 288: „Zalasdi Daniel uram” în 13 sept. 1596, ProtOdorh., II/2, B, p. 34), pe care — ca și pe hunedoreanul ce s-a remarcat la Șelimbăr în 1599 — îl ignorează bibliografia unde ar fi trebuit să figureze măcar în liste¹⁵. În zona Beiușului (jud. Bihor)¹⁶, cu sate evident românești, avind nume gentilicii maghiare, prenume românești, ca: *Hosszu* Pascu, *Zanchul* (AnIst., V, p. 69), *Lazlo* Peter, *Gauri* (1), *Lukacz* Mladin (p. 72), *Balas* Gavril (p. 82), *Balach* Opreș (p. 90), *Sando* Albul (p. 94), *Lazlo* Juon (p. 97) etc. Alte cazuri din zona Făgărașului, în veacul al XVII-lea, relevante în monografia asupra antroponimiei de aici¹⁷, se adaugă la cele de mai sus atestate cu un secol anterior în Polonia. O serie amplă de exemple din zona Clujului în sec. al XVII-lea, liste de săteni români în „urbariile” cetății Gilău *Kis*, *Szakállos*, *Haragos*, *Nemes*, *Farkas*, *Fekete* s.a.)¹⁸, apar la fel de instructive și chiar mai concludente în ce privește importantul element antroponimic care este gentili-

¹⁴ St. Zamosius (Szamosközy), în MonHHist., XXVIII, p. 326 „is non e Zalasdiurum magni nominis in Transilvania stirpe et familia oriundus, cum qua nihil praeter cognominis a patrio vico ducti similitudinem commune sortitus est...”; în lupta de lângă Șelimbăr (a. 1599), Daniel Zalasdi trece de partea lui Mihai Viteazul, contribuind cu informațiile date la biruința armatelor românești, fapt pentru care mai târziu el a fost ucis în torturi de către „ardeleni” din porunca lui Moise Secuul (cf. și I. Sirbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, 1907, p. 326). Despre Daniel Zalasdi câteva mențiuni din Zamosius citate de I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 117, 138, 141, care însă nu cunoștea ori nu considera important a fi relevat faptul că Zalasdi era român. Din mediul hunedorean al epocii huniazilor, acca „magni nominis in Transilvania stirpe et familia” din Zlaști (Zalasdi) tot de origine românească era (cf. supra, p. 211), nu unguri proprietari în acel sat. *Apulum*, XIV, 1976, p. 161—172.

¹⁵ Nu numai vechiul repertoriu de familii ale Ungariei (MgyOrCs., XII, p. 297, menționind: *Zalasdy* Miklós, János, Ilona, Erzse, Anna; Zalasdi Miklós era servitor la curtea familiei nobile românești (secuiești) Ficsor L.: „a csulai Ficsor László királyi udvarnok nemes cselédje”, MgyHnd., V, p. 244), dar și în „Istoria Odorheului” (UdvT.) și în monografia lui Szádeczky despre Mihai Viteazul și Ardealul (supra, cap. I, nota 46).

¹⁶ AnIst., V, p. 35—108 (Domeniul Beiușului la a. 1600, D. Prodan).

¹⁷ Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului* (1936), p. 37—38 „... nu toate formele ungurești din documente existau în gura românilor. Multe sunt simple traduceri în ungurește ale notarilor bilingvi (*Kelemen* reproduce rom. *Căliman* (< ung.), *Farkas* — *Lupu*, *Miklós* — *Nicolae*...)”; p. 40.

¹⁸ Satul „Hév Szamos (Someșul Rece), integra possessio Valachalis” în a. 1666 numele de familie slavo-române amestecate cu cele maghiare (unele eventual simple traduceri): *Kis* din *Micu*, *Szakallós* — *Bárbos*(?), ori porecle date ad hoc de cancelariile feudale țăranilor ce aveau un singur nume individual („de botez”); *Pap* Kirilla, *Lupșa* Lukacz, *Haragos* Pál, *Tatameter* Lukacz, *Tatamer* Simon, *Nemes*, *Demeter*, *Farkas* János, *Andre(i)* Matthe, *Toth* Jeremias, *Keobles* Jeremias, *Trepha* *Szakallus*, *Szakallós* János, *Nemes* János, *Hosszu* Cristoph, *Faur* Péter, *Szemere* Lukacz, *Zemener* Kirilla, *Kis* Kozma, *Farkas* Lukacz, *Bara* Tivadar, *Burka* Kozma, *Dán* Cristoph, *Herle* Mijlós, *Herle* Petru, *Marian* János, *Sztirese* Lászlóné, *Tatár* Lőrinczné *Tatár* János, *Boda* Kirilla, *Szakallós* Cristoph, *Dragus-*

ciul (numele de familie). Fenomenul poate fi, în chip firesc și necesar, constatat în probe documentare nenumărate din toate zonele intracarpătice locuite de români sub aripa apăsătoare a feudalismului maghiaro-ardelean, în veacul al XVII-lea (cînd documentele sporesc substanțial) ca și mai târziu, de ex. în părțile Someșului (*Farkas*, *Nemes*, *Hosszu*, *Toth*, *Fekete* s.a.m.d.)¹⁹, în zona Turzii (jud. Cluj)²⁰, pe la Alba Iulia²¹, Hunedoara²² pe Mureș și pe Tirnave, în „Cîmpia Transilvaniei” etc., fiind inutil a fi citate exemple din alte serii, ce sînt mult mai numeroase în Secuime (supra, p. 248 etc.).

Cele citeva cazuri de mai sus din nenumăratele cunoscute în documente apar suficiente spre ilustrarea unui fenomen social-istoric cu un „sistem” simplu și expeditiv de propagarea unei antroponimii, devenit pe alocuri veritabil șablon (perfect explicabil și justificat de condițiile epocii); stăpînirea feudală și cancelariile ungurești imprimau multe antroponime (în primul rînd gentilicii, de familie) populației rurale românești, maselor de iobagi din unele zone ardelene aflătoare în situația seculară de inferioritate juridică și dependență-subordonare socială, exploatare economică. Asemenea elemente onomastice-lingvistice izolate s-au transmis pînă azi contribuind la crearea aspectului împeștră al antroponimiei din Transilvania. Prin urmare, este greșit a crede că românii cu nume gentilic maghiar sau de aspect ungureșc pot fi de obîrșie ungurească (pretinse „familii ungurești romanizate (valahizate)”), fapt relevant și notoriu²³. Situația nu este diferită în ce privește elementele maghiare ale toponimiei unor zone ardelene, din care e profund eronat a scoate concluzia că ele ar fi „dovezi” despre grupuri de „maghiari valahizați”, chiar masiv, în unele sate, cum s-a afirmat la sfîrșitul veacului trecut²⁴. Este lucru simplu și evident (pentru oricine cunoaște cit de cit situația în Transilvania epocii feudale și raporturile elementului românesc dominat cu minoritatea dominantă maghiară) că asemenea toponime (chiar și hidronime, ca *Aranyos* — Arieș, *Sajó* — Șieu

mány urbáriumai, ed. Jakó Z., Kolozsvár-Cluj, 1944, p. 58, 149). Este evident că la Someșul Rece țăranii atît cei cu nume românești (slavo-române, *Lupșa*, *Tatomir*, *Faur* etc.), cit și cei cu nume ungurești (*Haragos*, *Nemes*, *Farkas*, *Kis* s.a.) erau români fără excepție. Cazuri identice (*Fatuly*, *Ianko*, *Pasko*, *Buha*, *Kosztá*, *Krajnik*, *Roman* etc., alături de *Gyurka*, *Mehes*, *Fejér*, *Fekete*, *Dobos* s.a.) în satele românești (Agirbiciu, Cornești-Somoștelec etc.) din aceeași zonă etnică aproape pură (ibid., p. 151, 153, 155, 160, 161 etc.).

¹⁹ *Farkas* Paskuly, *Toth* Grigorje, *Nemes* Kosztin, *Hosszu* Prekup, *Paskuly*, *Dan*, *GenF.*, IV, p. 22—24, 32 (a. 1676), jud. Solnoc Interior (fostul jud. Someș); *Fekete* Szávuly, *GenF.*, VI, p. 154; *Prelukai* (formă ung. a rom. Prelucan) *Todor*, *GenF.*, VII, p. 28 s.a., — persoane la care și prenumele (*Pascu*, *Grigore*, *Costin*, *Savu*, *Todor*) arată în mod peremptoriu că erau rustici „valahi (olahi)”, români sadea.

²⁰ *Nagy* János alias *Szkrobota*, *Nagy* Floyre (Florea) János, *GenF.*, IV, p. 12 (a. 1642).

²¹ *Timar* Barb, *Timar* Oltyán, *Timar* Juon, *Öreg* Juanes Mardsinán, *Szöts* *Todor* etc., *ErdMest.*, p. 6—7 (sec. XVII—XVIII).

²² *Tamás* Kracson, *Hajdu* Paszk, *Fodor* Avram, *Szüts* Juon, ibid., p. 10.

²³ „Azért nagyon hibázik az, aki a rengeteg magyar családnevekből, ami a románoknál előfordul, azt következteti, hogy azok mind eloláhosodott családok volnának...”, *MgyORR.*, p. 498.

²⁴ De ex. Réthy, *op. cit.* [supra, cap. III, nota 4], p. 155 „hogy a ruménség a magyarságnak minő tömegeit [!] asszimilálta, részben pedig azok községet foglalta el, az alábbiakban összeállított helynevek teszik szemelhetővé. Mint a rumén nyelv minden idegenséget magába vesz, úgy vette át a magyar helyneveket is többnyire credeti alakjukban; csak itt ott toldja meg azokat vagy fordítja oláhra...”; urmează tabele de sate cu nume ca *Egres* = Igrîș, *Agriș*, *Basgos* = Boziș, *Harasztos* = Hărăstăș, *Gyékenyes* = Jichiș, *Hidas* = Hidiș, *Rákos* = Rachiș, *Köblös* = Cubleş, *Gyeres* = Ghiriș, *Várhely* = Orheiul, *Vártelek* = Ortelec, *Udvarhely* = Odorheiu etc.

s.a.)²⁵ nu pot constitui indicații și vestigii ale unor „sate maghiare valahizate — elolá-hosodott magyar községek nevei”²⁶, precum ele nu dovedesc prin nimic anterioritatea elementului popular ungurese (maghiarofon), — cum repetau cu inutilă insistență unii erudiți²⁷. Toponimia maghiară (ulterioară celei slavo-române, în teritoriile românești intracarpătice) a fost dată sau impusă de stăpânirea feudală (nemesei, grofi, administrația) unor locuri și localități populate integral ori în majoritate absolută de români (afară poate de unele zone ale Secuimii unde presiunea maghiarizării a influențat negativ numărul românilor)²⁸, unde elementul maghiar sau maghiarofon era alcătuit mai mult decât nu exclusiv din reprezentanții aparatului administrativ-fiscal și vechilii moșilor cu jandarmiiilor.

II

Pentru o mai simplă și corectă înțelegere a proporțiilor și semnificației social-istorice a influenței românești asupra limbii și societății maghiare în general, este util și necesar a se avea în vedere paralel deopotrivă influența în sens invers, adică relațiile lingvistice româno-maghiare în ansamblu, încadrate în realitățile social-economice și politice din veacurile trecute. O justă apreciere a influenței ungurești asupra limbii și societății române trebuie să aibă în vedere dintru-nceput și permanent faptul că popoarele dominante în sud-estul Europei (turcii, austriecii, ungurii ș.a.), avind state puternice, cu bază economică și forță militară superioară, deci condiții politice și economice-culturale mult mai favorabile decât alții (slabi, supuși, împilați), au exercitat — în ultimele veacuri, din feudalism — o influență în chip firesc mai vastă, adincă, durabilă asupra populațiilor dependente ori subjugate, românească, slave etc., în zona carpato-balcanică și danubiană. Astfel se explică în primul rînd importanța superioară a elementelor turcești, germane, maghiare în română și în alte idiomuri sud-est-europene.

Despre elementele maghiare în română, lucrările principale (înainte de WtUngR., 1966): Alexics Gy., *Magyar elemek az oláh nyelvből*, în Nyr., XVI, 1887 (nouă mici seriale), XVII, 1888 (cinci seriale) și ca extras în volum (*Magyar elemek az oláh nyelvből*, Budapest, 1888, 137 p.; tradus în românește de I. C. Pap, în *Ungaria, magyar-román szemle*, I—III, Cluj, 1891—1894), cu multe lipsuri și erori firești în acea vreme; Simion C. Măndrescu, *Elemente ungurești în limba română*. Teză de licență în litere, București, 1892, 198 p., cu lacune (la fel de firești), dar cu observații juste, ca: „aproape pentru toate cuvintele de origine ungurească se găsesc sinonime cari fac concurență și le scad din valoare” (p. 16); cf. infra, p. 258; Asboth Oszkár, *Az oláh nyelvbe átment magyar szók*, NyK., XXVII, 1897, p. 325—448 (cuvintele ungurești sînt în număr de 100); Damian, ADMRom., p. 5—12, cu amplă bibliografie mai veche; Tremml (> Tamás) L., *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în UgJB., VIII, 1928, p. 25—51, IX, 1929, p. 274—317 [recenzie cu corectări și amplificări: DR, VII, 1934, p. 195—218; N. Drăganu]; Bitay Árpád, *Ujabb szempontok és adatok a román nyelv magyar elemeinek kula tásában* [Noi puncte de vedere și date pentru cercetarea elementelor ungurești în limba română], în EmlSzM., p. 619—632; Tamás (< Tremml) Lajos, *A magyar eredetű román*

kölcsönzavak művelődéstörténeti értékelése [Valorificarea cultural-istorică a cuvintelor românești de origine maghiară], în ErdÉvk., 1942, p. 349—394; A *román nyelv magyar kölcsönzavainak művelődéstörténeti jelentősége* [Semnificația cultural-istorică a cuvintelor românești împrumutate din maghiară], în MgyR., II, p. 337—383; V. Breban, *Note despre influența maghiară asupra limbii române*, în CercLg., III, 1958, p. 219—224, judicioase observații ca: „influența ungurească asupra limbii române este mai puternică în Transilvania și în Moldova, fără să fie uniformă pe întreg cuprinsul Transilvaniei. Cu cît ne apropiem de părțile nord-vestice, cu atît vom întîlni tot mai multe cuvinte ungurești, ajungînd ca la granița dinspre apus a județelor Bihor și Sălaj să găsim în idiomul românilor cuvinte maghiare, cu fonetismul ungurese, cuvinte care în părțile învecinate s-au adaptat fonetismului limbii române...”; cantitatea cuvintelor intrate în limba comună „nu se poate stabili cu precizie; după statistica ce am făcut, ele sînt aproximativ 150, din care 33 în fondul principal” (p. 222). R. Todoranu, infra, p. 259; F. Király, LbR., XVI, 1967, p. 408—411 (*gingaş < ung. zsengés*).

În legătură cu fonetica și accentul elementelor lexicale de împrumut: CercLg. III, 1958, p. 135—140 (Există legătură între cantitate și accent? Observații asupra cuvintelor de origine românească în limba maghiară și a celor maghiare în română, P. Neescu), V, 1960, p. 75—82 (Sufixul -ău în cuvintele de origine maghiară în limba română, E. Kis), VII, p. 305—313 (Ogîndirea evoluției consoanelor tematice maghiare -LY și -NY în tema substantivelor românești de origine maghiară), IX, 1964, p. 67—74 (Accentul în cuvintele românești de origine maghiară, L. Balázs).

Lexicul maghiar (sau elemente venite prin intermediar ungurese) pătruns și integrat în limba română reprezintă un lot de valoare cantitativă și calitativă remarcabilă, deci cu o semnificație social-istorică deosebită care se cer reexaminată și apreciată pe măsura lor reală, în directă relație cu structura (în primul rînd cantitatea și frecvența cu funcția lexicului în ansamblu) tipică a limbii române. Pentru influența limbii ungurești asupra românei, cea mai de seamă lucrare înfăptuită pînă acum este „Dicționarul etimologic-istoric al cuvintelor maghiare în limba română” elaborat de L. Tamás și editat de Academia Ungariei¹, în proporții de-a dreptul impozante, o realizare filologică-lingvistică de valoare deosebită din punct de vedere istoric, ca și cultural și social-economic deopotrivă, de mare interes și utilitate, — cu tot caracterul unilateral și chiar tendențios sub unele aspecte, în alegerea, prezentarea și încercările (unele cu totul „personale”) de tilcuire etimologică a unor elemente lexicale controversate; cu toate numeroasele greșeli de orientare și de interpretare, de fond și de amănunt (ce au fost în mare parte semnalate și rectificate în analiza făcută la 1975, *Apulum*, XIII, p. 755—770). Ca produs al unei munci susținute cu tenacitate și dirigenie, volumul impresionează prin vastitatea erudiției, a documentării și doctrinei filologice. Autorul (cu numele genuin Ludwig Tremml, supra, p. 252, șvab de prin părțile Aradului; maghiarizat ca „Tamás Lajos” prin a. 1935, ajuns profesor de filologie romanică la universitate și chiar academician la Budapesta) este un erudit și poliglot, cu reputație în filologia romanică și mai ales în romanistică; drept aceea, „Dicționarul” — alcătuit cu un deosebit zel și pasiune (ce adesea pot să ducă la excese și deformări ale realității) — veritabilă „incoro-

²⁵ Cf. Kniezsa, *op. cit.* [supra, cap. II, nota 49].

²⁶ Réthy, *op. cit.*, p. 157.

²⁷ De ex. ErdM., 1943, p. 21—45 (Makkai L.) etc.

²⁸ E. Petrovici, *Toponimia ungurească în Transilvania medievală*, în Trans., LXXIV, 1943, p. 11—130; I. Moga, RoumTr., p. 55—71; Sever Pop, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, I, p. 319—348. Terminologia maghiară a fost impusă în toponimia teritoriilor stăpînite și exploatate de magnații feudali nu numai acolo unde au făcut colonizări și exista populație maghiarofonă (inclusiv Secuimea; cf. de ex. Gy-Hnév. etc.), dar și în alte zone, unde populația era românofonă și curat românească neamestecată. E. Petrovici, *Toponymie et histoire*, în RevRHist., IV, 1965, p. 3—13, spec. 10—12.

¹ Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter), Budapest, Akadémiai Kiadó [Ed. Academiei], 1966, 936 p. în 8°. — C u p r i n s : p. 5—23 Einleitung; p. 24—47 Verzeichnis der Abkürzungen; p. 49—870 Etymologisch-historisches Wörterbuch; 873—936 Wörterverzeichnis (indice de cuvinte: albaneze, germane [șasești ș.a.], grecești, latinești, române, românești, slavone, turcești, ungurești). Despre justificarea termenului „dicționar (Wörterbuch)” aici, cf. infra, p. 254. Recenzii (în linii generale): *Revue Roumaine de Linguistique* (București), XII, 1967, p. 259—261 (H. Mihăescu; infra, p. 259, nota 13); CercLg., XIII, 1967, p. 323—327 (B. Kelemen); LbR., XVII, 1968, p. 93—94 (Al. Marosi); analiză detaliată cu multe corectări și completări în articolul nostru, *Apulum*, XIII, 1975, p. 753—775.

nare (Lebenswerk) a unei lungi și susținute activități filologice-lingvistice se impune ca o realizare de prim rang pentru lexicografie și utilă cunoașterii istoriei limbii române, pentru etimologia și relațiile cultural-lingvistice nu numai între populația ungarofonă (cu putere militară, politică și economică) și cea românească (românofonă), ci și între alte populații slave, germanice, turci etc. în spațiul carpatic și dunărean, deci pentru istoria dezvoltării și relațiilor economice, sociale, politice și culturale de aici în evul mediu și în perioada modernă. Masivitatea, vastitatea, varietatea materialului, a documentării sînt la înălțimea numeroaselor idei și tentative ingenioase de a filcu și atribui unele cuvinte românești obscure ori controversate, oferind etimologii noi și cu noi puncte de vedere, valabile ori contestabile, respectiv greșite, evident false.

Dar materialul lexical și bibliografic adunat și sistematizat de L. Tamás poate fi, numit: *i m e n s* (mai ales față de proporția și valoarea lui reală în limba română) din sursele cele mai variate, și anume documentele și literatura religioasă a veacurilor XV și urm., cronicarii și diverse texte literare ori epigrafice mai vechi, literatura populară și cultă începînd din veacul al XVII-lea pînă azi, lexicografia și presa, publicațiile diferite filologice, de etnografie, folclor etc., din care se oferă referințe ample și citate confortabile în fraze ori expresii deplin lămuritoare, concludente, în transcriere și ortografie originale, nelipsind scriitorii mai vechi și cronicarii, cu modeștii scribi medievali alături de marii minuiitori ai condeiului românesc, clasicii prozei și ai poeziei (ca Budai-Deleanu, Alecsandri, Creangă, Eminescu, Slavici și Sadoveanu, Rebreanu și Arghezi, Beniuc, Titus Popovici ș.a.), glosarele regionale și locale, dicționare, Atlasul lingvistic român, înregistrări proprii („eig.S.” ale lui L. Tremi) etc., care folosesc sau menționează vreun termen de obîrșie ungurească ori venit prin atare intermediar. Structura lucrării (WtbUngR.) și repartizarea materialului lexical este făcută după criterii moderne, cu experiența celei mai înaintate lexicografii și științe etimologice. În introducere se arată (pe lîngă necesitatea și utilitatea repertoriului, însemnătatea și istoricul problemei) situația lotului lexical maghiar din română: 93 % din material sînt elemente *d i a l e c t a l e* (din graiuri, cu caracter zonal ori strict local) și numai vreo 195 cuvinte sînt considerate de autor ca aparținînd „românei comune”, respectiv literare (adică întregului dialect *z i s*, „daco-român”); dar și aici restricțiile și rectificările apar foarte importante, substanțiale (v. infra, p. 255). Urmează un studiu amănunțit al elementelor maghiare controversate ori neclare, cuvinte osmanice, internaționale, germano-maghiare, elemente din terminologia cancelariei ardelen (latinisme) din veacurile XV:II–XIX; termeni latino-ungari din scrierile religioase protestante; cuvintele ungurești (foarte numeroase, în chip firese) în idiomul românilor din Ungaria (la est de Tisa, p. 18); deplasarea accentului pe prima silabă (ca în ungurește); sufixe ungurești; semantica și calcuri (p. 20). Confuziile în ce privește utilizarea bibliografiei și adoptarea abrevierilor, lipsurile în repertoriul abrevierilor și al numelor de autori, greșeli și inconsecvențe în redarea toponimiei actuale (localități, județe, raioane etc.), confuzii între sate și numirile lor maghiare sau românești în Transilvania, prezentarea grafică dificilă, nepractică, numeroasele erori de tipar, unele grave și producătoare de încurcături au fost arătate în mare parte (*Apulum*, XIII, 1975, p. 755–760; nu mai pot fi repetate aici). Dar trebuie observat că în ce privește structura și conținutul lexical și etimologic al „dicționarului”, adică însuși materialul de cuvinte și atestările, formele și tilcurile etimologice propuse ori încercate, este de relevat din nou aspectul șocant, surprinzător (cum s-a mai observat): proporțiile (evident: hipertrofiate) ale repertoriului tamásian, care acoperă nu mai puțin de 820 pagini, cu 2800 cuvinte-rubrici (numărate de H. Mihăescu, supra, nota 1). Cum a ajuns Ludovic Tamás la asemenea cifră colosală (care i-a permis să încropească un mare „dicționar”) ?—o arată el însuși în prefață, unde precizează că vreo 93 % din cuvintele codificate de d-sa au un caracter local sau dialectal, mai ales în zona de nord-vest a teritoriului lingvistic „daco-român” (Arieș—Someș, Sălaj, Sătmar, Bihor, Ungaria pînă la Tisa): o lungă serie (ce nu este totuși completă) de provincialisme, elemente strict locale ori total învechite, ieșite din uz sau atestate o singură dată, izolate, insolite; deci aproape complet lipsite de semnificație lingvistică, social-economică și cultural-istorică. L. Tamás a cuprins nu numai elementele evident și dovedit

ungurești, ci și pe cele despre care s-au exprimat opinii diferite² și pe care le discută (p. 9). Revenind asupra acelei precizări a autorului că „vreo 93 %” din tot conținutul „dicționarului” sînt sînt elemente secundare ori de minoră importanță, e necesar a stabili că din cele 195 cuvinte pe care filologul budapestan le consideră ca generalizate aparținînd „românei comune-literare”³, multe sînt de omis și de trecut la categoria „provincialismelor” și elementelor locale (ardelenisme), anume mai mult de trei duzini, care fie că nu sînt ungurești, fie mai ales că nu erau deloc „generale” ori generalizate în măsura preconizată de către L. Tamás (lucru relevat de altfel uneori chiar de dinsul): *borviz* (recent, cunoscut numai la oraș, prin restaurante; echivalentul curent românesc este *apă minerală*), *canaf* (turcesc), *căpeneag*, *ceangău*, *ceardas*, *ciormoiag*, *ciupercă* (slav), *cleștar*, *dereș*, *doboș*, *dolman*, *dudău*, *făcăleț*, *ferches*, *forint*, *ghimbir*, *gulas*, *hădărag*, *ir*, *merlic*, *mihălț*, *muștar*, *oenă*, *papistas*, *pecie*, *pejmă*, *pesmet*, *pirjoli* (slav), *poduș*, *ponoslui*, *rîntaș*, *saschiu*, *șir* (cu verb înșiră, preroman, autohton), *tar*, *tărhat*, *tău*, *tist*, *fimir*, *vîndereu* etc. Măsura în care celelalte cuvinte (adică majoritatea absolută, peste 95 % din conținutul „dicționarului”) sînt de caracter strict local, fără importanță ori semnificație lingvistică și cultural-istorică, este bine cunoscută, se va arăta parțial mai jos⁴. De remarcat totuși că înșirarea lor chiar integrală (inclusiv toate „nimecurile” lexicale) nu este pînă la urmă lucru cu totul inutil, putînd servi eventual unor filologi și chiar istorici spre documentare; dar aici se impune ca necesitate absolută cunoașterea

² WtbUngR., p. 8 „wir hielten uns vor allem an das Prinzip, daß nicht nur die ganz sicher dem Ungarischen entlehnten Wörter behandelt werden müssen, sondern auch diejenigen, über deren Herkunft verschiedene Meinungen aufgekomen sind. Dadurch wird zwar der Umfang unseres Buches erweitert, aber auch dessen Brauchbarkeit nicht unwesentlich erhöht. Vieles mußte indessen auch weggelassen werden. So vor allem die dilettantenhaften, aber auch die von namhaften Gelehrten stammenden und offenbar verfehlten Erklärungen...”

³ WtbUngR. p. 6–7 „eine besondere Aufmerksamkeit wird der Volkssprache, den Mundarten zugewendet. Ungefähr 93 % der von uns behandelten Wörter sind nämlich, mehr oder weniger verbreitete m u n d a r t l i c h e E l e m e n t e und nur etwa 195 können zum gemeinrumänischen, bzw. schriftumänischen Wortschatz gerechnet werden. Hier und da mit gewissen Einschränkungen können in diesem Zusammenhang folgende Wörter erwähnt werden: *agriș*, *alac* (?), *alcătui*, *aldămaș*, *alean*, *altoi*, *aprod*, *arendaș*, *arpăcaș*, *baie*, *ban*, *bardă*, *bănuș*, *belșug*, *beleag*, *bir*, *birui*, *bizui*, *bilciu*, *bîntui*, *bocanc*, *bolta*, *borean*, *borviz*, *bulfu*, *bumb*, *bundă*, *burzului* (a se —), *butaș*, *camfor* (?), *canaf*, *căpeneag*, *cea*, *ceangău*, *ceardas*, *ceallău*, *cellul*, *cheltui*, *chezaș*, *chibzui*, *chin*, *chip*, *chipeș*, *ciopor*, *ciormoiag*, *ciubăr*, *ciumăfaie*, *ciupercă*, *cizmă*, *cleștar*, *copoi*, *cormană*, *coroi*, *collon*, *dereș*, *dijmă*, *dîmb*, *doboș*, *dolman*, *dorobanș*, *dric*, *dudău*, *făcăleț*, *făgaș*, *făgădui*, *fedeleș*, *fel*, *ferches*, *ferestrui*, *foisor*, *forint*, *gazdă*, *gealău*, *ghimbir*, *gingaș*, *giulgiu*, *gînd*, *gulas*, *guler*, *haiduc*, *ham*, *hang*, *harșă*, *hădărag*, *hăis*, *hăitui*, *hălădui*, *heleșteu*, *hîrciog*, *hîrdău*, *hoit*, *holdă*, *holar*, *husar*, *imaș*, *ir*, *iz*, *îngădui*, *întilni*, *jale*, *jilip*, *labă*, *lăcăt*, *lance*, *lanș*, *larmă*, *lăcaș*, *lăcătuș*, *leuștean*, *lipie*, *locui*, *(lăcu)*, *majă*, *mangaliță*, *marșă*, *meleag*, *merlic*, *mester*, *meșteșug*, *mihălț*, *mintă*, *mistul*, *mișlă*, *mintul*, *mîzgă*, *moștar*, *moștrului*, *neam*, *oenă*, *oraș*, *pahar*, *paloș*, *panglică*, *papistas*, *papricaș*, *părcan*, *pecetlui*, *pecie*, *pejmă*, *pesmet*, *pildă*, *pipă*, *pițcălab*, *pițgar*, *pirjoli*, *poduș*, *ponoslui*, *pont*, *raită*, *rătez*, *răvaș*, *răzeș*, *rîntaș*, *sas*, *saschiu*, *săcui* (secui), *sălăș*, *sălășlău*, *seamă*, *sieriu*, *sîrgui*, *șalău*, *șarg*, *școală*, *șir*, *șireag*, *șoim*, *șpan*, *talpă*, *tar*, *tăgădui*, *tălpaș*, *tămădui*, *tărăboanță*, *tărhat*, *tău*, *tist*, *tilhar*, *tobă*, *toc*, *țărădă*, *fimir*, *uliu*, *ului*, *urias*, *uric*, *urlui*, *vamă*, *viclean*, *vicleșug*, *vileag*, *vîndereu*, *vileaz*, *vizitiu*, *zăbală*, *zurgălău*”

⁴ Exemple din atare categorii de cuvinte, dialectale (regionale sau „provincialisme”; relevante ca atare mai de mult, de ex. în EmlMel. p. 87, 443–444; ErdM., 1943, p. 43; CercLg., III, p. 222–224 etc.); *acar* (*acarcine*, *acarcare*, *-cînd*, *-cum*) < ung. *akár*; *bai* „dificultate, necaz, bucluc” < *baj*; *bolund* „nebum, nebumatic, aiurit” < *bolond*; *căpeneag* „mantă, palton, pardesiu, mintean” < *köpenyeg*; *a ciufull*, *c(o)lop*, *coșteiu*, *deschilini*, *lepedeu*, *pălută*, *tolceriu*, *uiagă*, *făgădui*, *cosalău*, *legheleu*, *furdulaș*, *căput*, *depleu* ș.a.;

și respectarea situației și rostului tuturor acestor cuvinte în economia generală a limbii române și mai ales frecvența lor (cf. infra, p. 258–261). Trebuie adică să fie precizat faptul că atare cuvinte de împrumut (o „minoritate” restrinsă din care Ludovic Tamás a căutat să confecționeze un „dicționar”), intrate nu de mult sau foarte recent (multe din ele fiind dispărute ori pe cale de dispariție) în unele zone ale graiurilor „daco-romane”, sint surrogate insignifiante ce au un *echivalent* (sau două, trei) în fondul în *di-gen* (latin, autohton) sau în împrumuturile slave ori de altă proveniență în limba română. Relevarea unui asemenea echivalent nu o face L. Tamás niciodată și pe bună dreptate pentru teza sa urmărind să etaleze mult exagerate proporția și valoarea calitativă a stocului de cuvinte ungurești în română, — cu țeluri propagandistice foarte abil camuflate după masiva perdea a erudiției și a vastei doctrine filologice. Este firesc deci ca, în același repertoriu, ca „în aceeași oală” (alături de cuvintele din categoria celor menționate supra, p. 255, care majoritatea au o importanță oarecare în economia limbii) să fie aruncate (într-un exces de zel, relevant și reprobabil chiar și de Kelemen B., supra, nota 1) și o sumedenie de elemente secundare și chiar foarte numeroase nimicuri lexicale (ca *ablăcaș*, *abronci*, *aghicos*, *aiandic*, *aranier*, *aruli*, *banfi*, *dolgozi*, *tulșagos*, *voghion* etc.), care au contribuit la sporirea colilor de tipar în proporția de a „justifica” titlul pretențios și deplasat dat repertoriului: „dicționar” (Wörterbuch), potrivit unei concepții bizare despre structura și stratificarea lexicală a limbii române. Ludovic Tamás ar părea chiar că simulează a ignora importanța fundamentală, primordială a fondului lexical ereditar (latin + autohton, preroman), la care se adaugă în ordine cronologică cel slav vechiu (popular și bisericesc) ⁵. Conform unei atare concepții „ungarocentriste” (care este principala cauză a „hipertrofierii” dicționarului tamásian), ar însemna că limba română ar trebui să aibă vreo 6–7 „dicționare”, câte unul pentru fiecare din loturile mai importante (sau considerate ca atare) ale vocabularului, adică: pentru elementele ereditare 1) latin-romanic ⁶, 2) autohton (traco-dacic) ⁷, pentru cele de împrumut 3) slav ⁸, 4) oriental

cipă, „dantelă”, *laboš*, „cratiță”, *fișpan*, „prefect”, *varmeghie* etc. Având în română echivalente vechi (latine, slave etc.), asemenea provincialisme mai mult sau puțin recente și distonante formând obiect de ironie și derisiune la români din alte zone și la generațiile mai tinere, sint izolate, se aud mereu mai rar sau deloc, fiind pe calea dispariției; ele corespund într-un fel cu „românismele” intrate în limba maghiară din Transilvania după a. 1918 (cf. StCom; 13, p. 249; ErdM., 1935, p. 173, p. 290–291, 1936, p. 92–93, 1937, p. 97–98, 1941, p. 381–384; „repertoriul”-epilog al acestor cronică malițioase „zárszó a nyelv-művelés ravához” în ErdM., 1942, p. 373–375; 1943, p. 123–132).

⁵ De ex. în WtbUngR., p. 770, la *tămădul*, L. Tamás face observațiile bizare „das Wort ist auf dem ganzen Sprachgebiet verbreitet und gehört zu den ständigen Elementen des Wortschatzes, obgleich daneben das lat. *vindecă* ebenfalls gebraucht wird”, apoi „im Grundwortschatz wurde *tămădul* durch *vindecă* und *lecul* ersetzt”, care sint încercări de a pune lucrurile anapoda: absurditatea aserțiunii că un element străvechiu, ereditar ca *vindecă* ar fi ... „înlocuit” pe un împrumut recent în limba română este evidentă, arătând caracterul confuz sau confuzionist al concepției lui L. Tamás despre stratificarea lexicală în limba română și despre valoarea calitativă, frecvența, circulația elementelor din fiecare lot lexical.

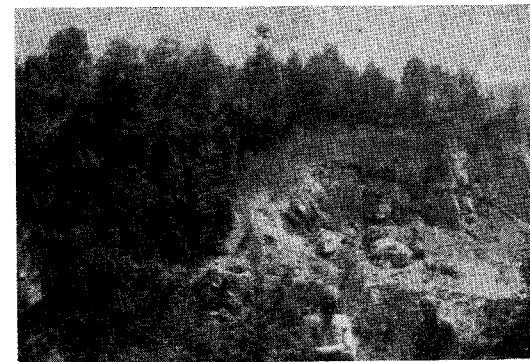
⁶ A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine* [I], Frankfurt, 1870, *Éléments latins*; S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905; I. -A. Candrea — O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1907–1914 (a — putea).

⁷ Un tabel și o schiță sumară a acestor elemente: I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 119–131 (ed. II, 1967, p. 187–230; ed. germană *Die Sprache der Thrako-Daker*, București, 1969, p. 211–264); idem, *Elemente autohtone în limba română*, (Substratul comun româno-albanez), București, 1970, 269 p.; în ansamblu: idem, *Etnogeneza Românilor*, București, 1981, 448 p.

⁸ F. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, in *Denkschriften Akad.*, Wien, XII, 1862, p. 1–70; Cihac, [II], *Éléments slaves, magyars, tures, grecs modernes et albanais* (1879).



1 Săpături arheologice la așezarea neolitică de la Bicsadul Oltului (jud. Covasna), 1949 (I. I. Russu, Z. Székely, E. Chirilă) (Foto Muz. jud. Covasna)



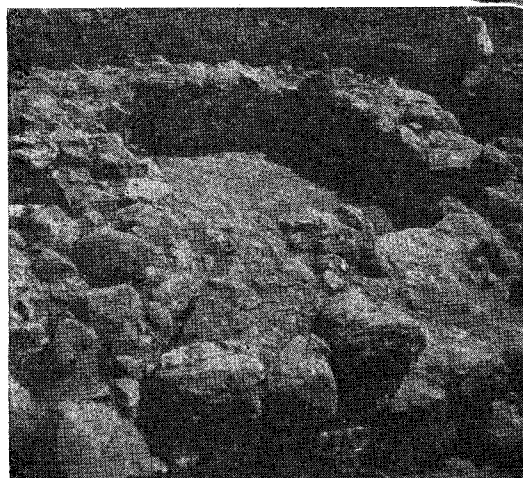
2 Cetatea dacică de la „Vapa” — Bicsadul Oltului (1949). În prim plan (I. I. Russu) (Foto Muz. jud. Covasna)



3 Castrul roman de la Comolău (jud. Covasna). Aspect din timpul campaniei arheologice 1949, la care a participat și I. I. Russu (Foto Muz. jud. Covasna)



4



5



6



7

← 4-5-6-7-8 Castrul roman de la Inlăceni (1950). În prim plan I. I. Russu (Foto dr. N. Gudea)

8

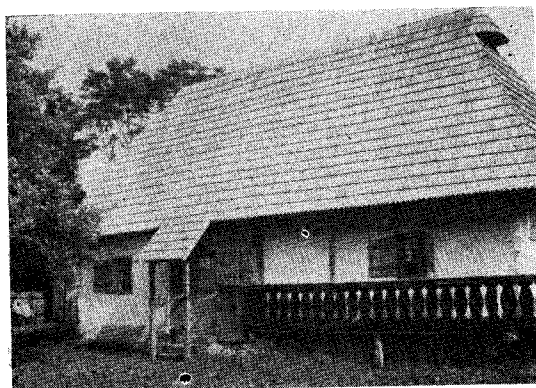




9 Săpături arheologice în castrul roman de la Brețcu (jud. Covasna) (1926) (Foto dr. N. Gudea)



10-11 Casa-muzeu din Bisericani (jud. Harghita)



11

12-13 Casă tradițională din Pălăniș (jud. Harghita), datată 1853

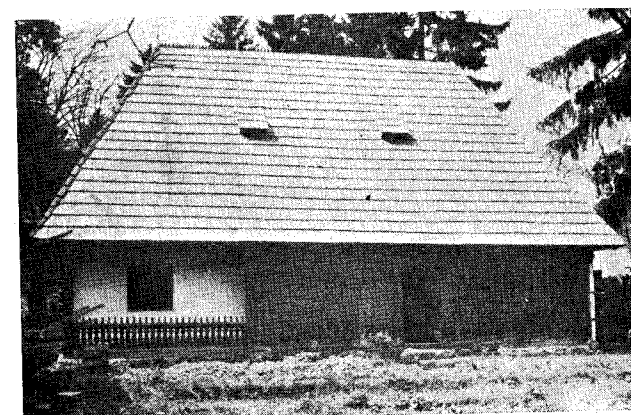


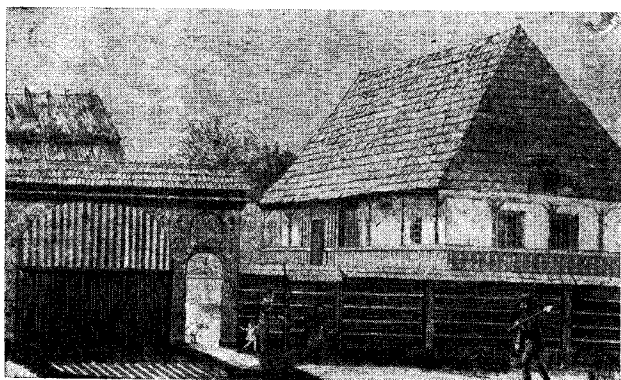
12



13

14 Casă țărănească din Armășeni (jud. Covasna), datată 1767





15 Casă țărănească din Odorhei (după Orbán Bálász)



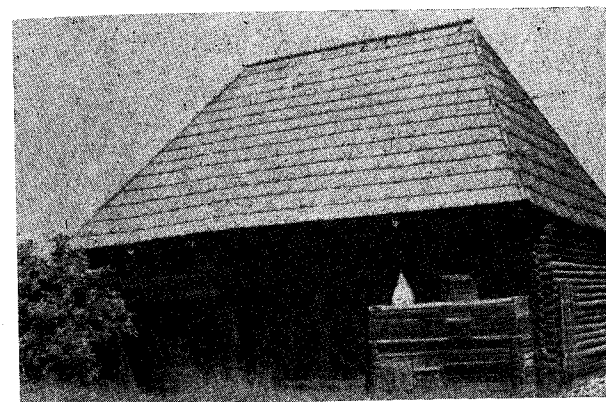
16 Găbănaș de la Medșoru Mare (jud. Harghita), datat 1793

17 Anexă gospodărie țărănească din Delnița nr. 46. (jud. Covasna)

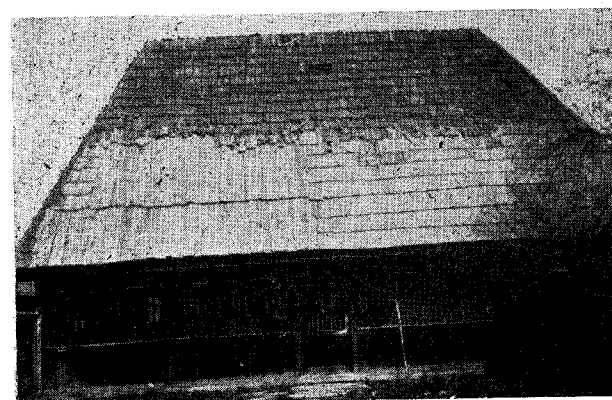


18 Casa țărănească Cernat din Doboi (jud. Covasna)

19 Casă țărănească din Căsin-Imper (jud. Harghita), în M.E.T.



20 Casă țărănească din Plăeșii de Sus (jud. Harghita)

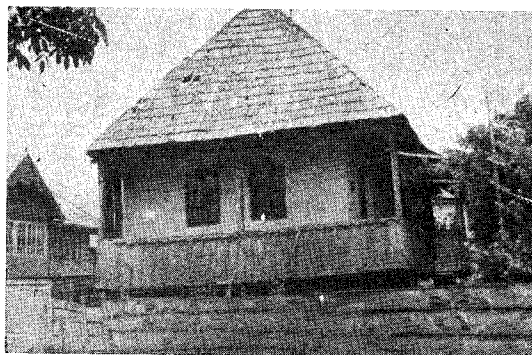




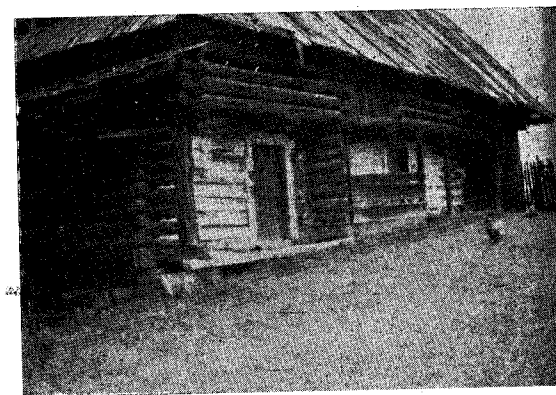
21 Casă țărănească din Remetea (jud. Cluj)



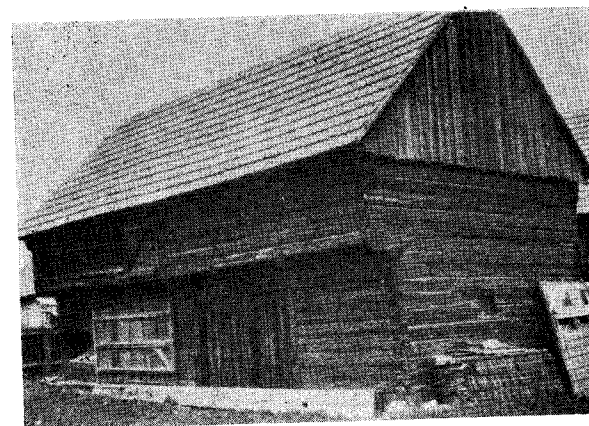
22 Casă din Imper (MET)



23 Casa țărănească Simeon Mozeș
din Corund (jud. Harghita)



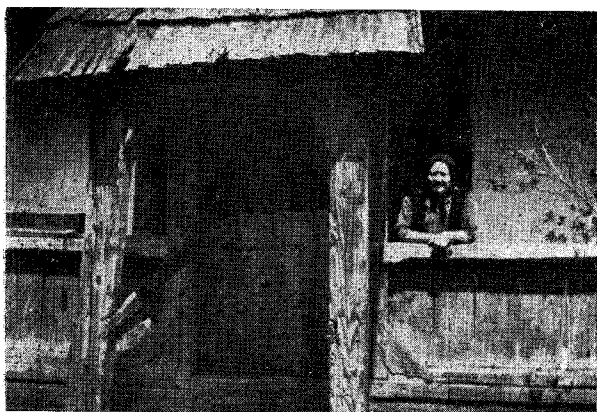
24 Șură țărănească din Ditrău
(jud. Harghita)



25 Anexă gospodărească din
Joseni

26 Casa Fazekas din Ciucsingorgiu (jud. Harghita)

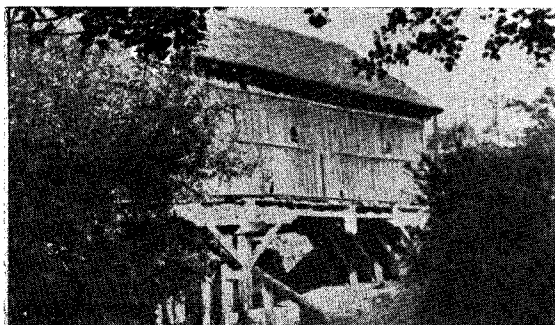




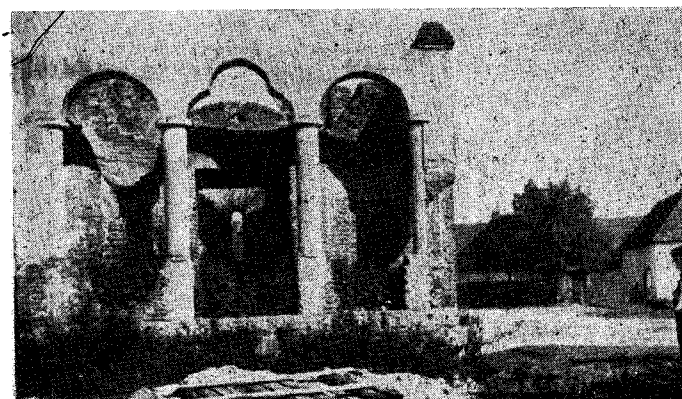
27 Casa Fazekas din Ciucsingeu (jud. Harghita)



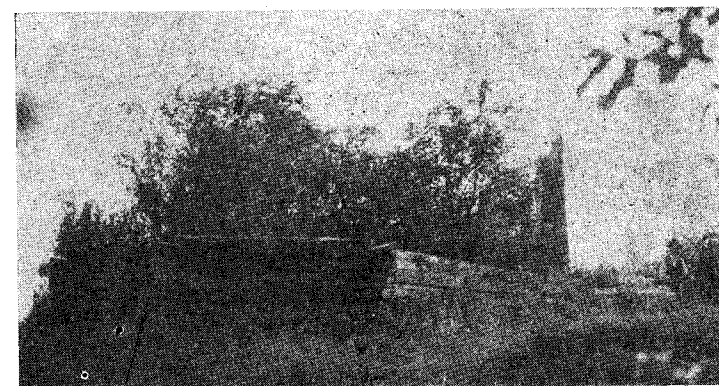
28 Casa lui Ioan Vitos din Ciucsingeu (jud. Harghita)



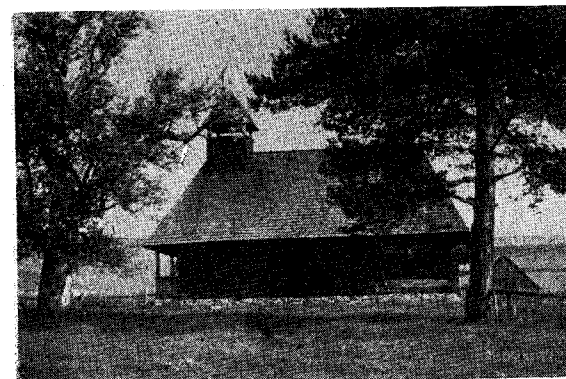
29 Pod de lemn acoperit la Cădăciu (jud. Harghita)



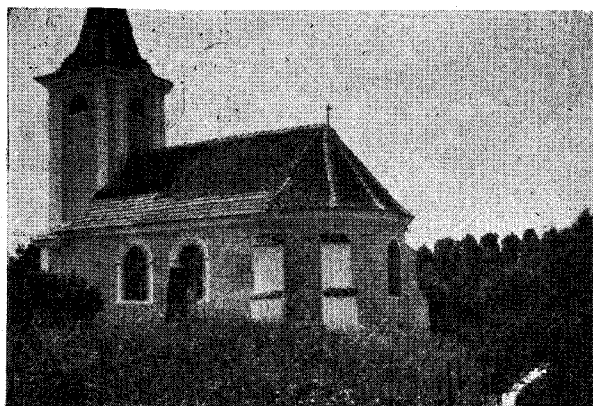
30 Ruina bisericii românești din Doboșeni (jud. Covasna), dărîmată de horthyști



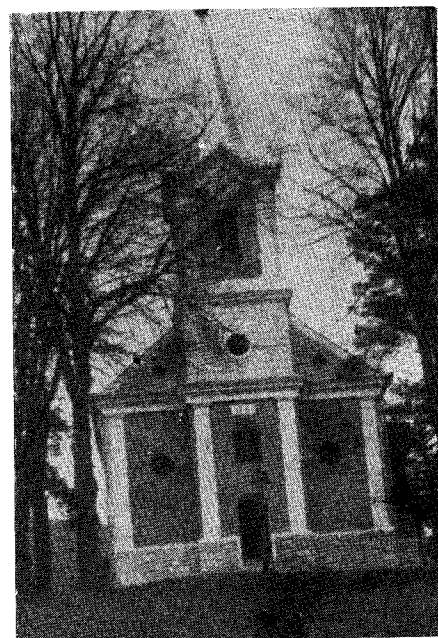
31 Ruina bisericii românești din Lemnia (jud. Covasna) — unic martor al prezenței românilor în localitate



32 Biserica românească din Toplița (jud. Harghita)



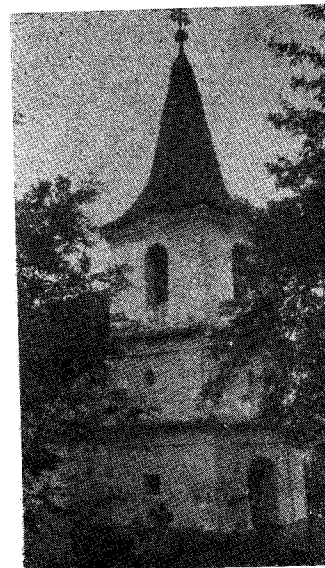
33 Biserica românească din Căpeni (jud. Covasna)



35 Biserica românească din Doboi-Imper (jud. Harghita)



34 Biserica românească din Porumbenii Mari-Murgeni (jud. Harghita)



36 Biserica românească din Săcel (jud. Harghita)



37 Ușile împărătești de la Boiu (azi la biserica din Uilac-Săcel, jud. Harghita)



38 Biserica românească din Ciuesingeorgiu (jud. Harghita)

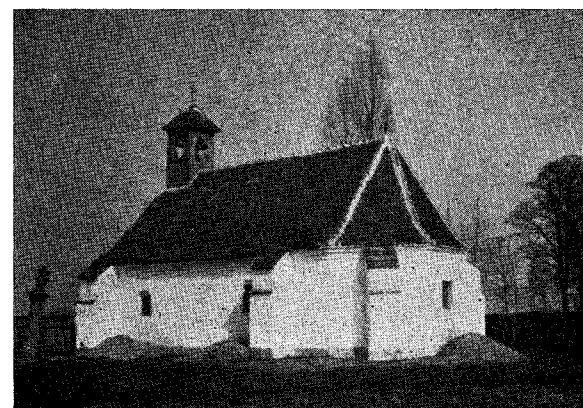


39 Detaliu de frescă de la biserica din Ciucsîngeorgiu (jud. Harghita)

40 Biserica românească din Joseni (jud. Harghita)

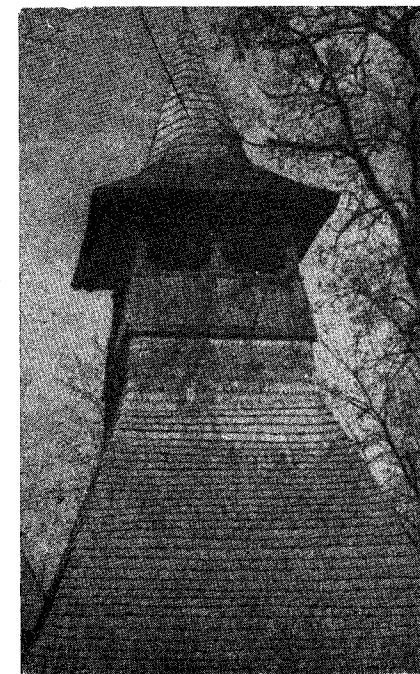


41 Biserica românească din Vidacut (jud. Harghita)



42 Biserica românească din Lăzărești (jud. Harghita)

43



43—44 Împrumutări de la arhitectura de lemn românească: clopotnițele bisericilor din Ceaușu de Cîmpie și Agișteu (jud. Mureș)

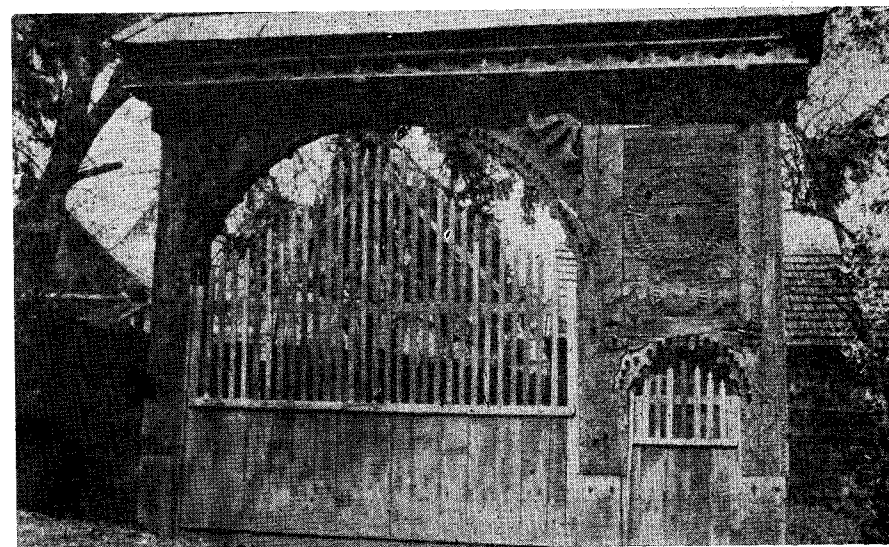


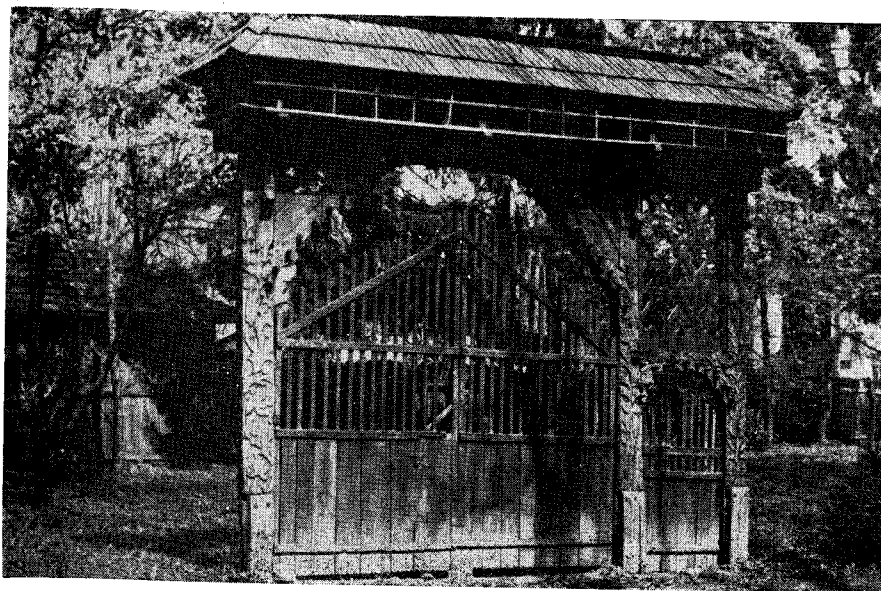
45—46 Împrumuturi de la arhitectura de lemn românească : clopotnițele bisericilor din Saros (jud. Mureș) și Hățuica (jud. Covasna)



47 Biserica românească din Subcetate (jud. Harghita)

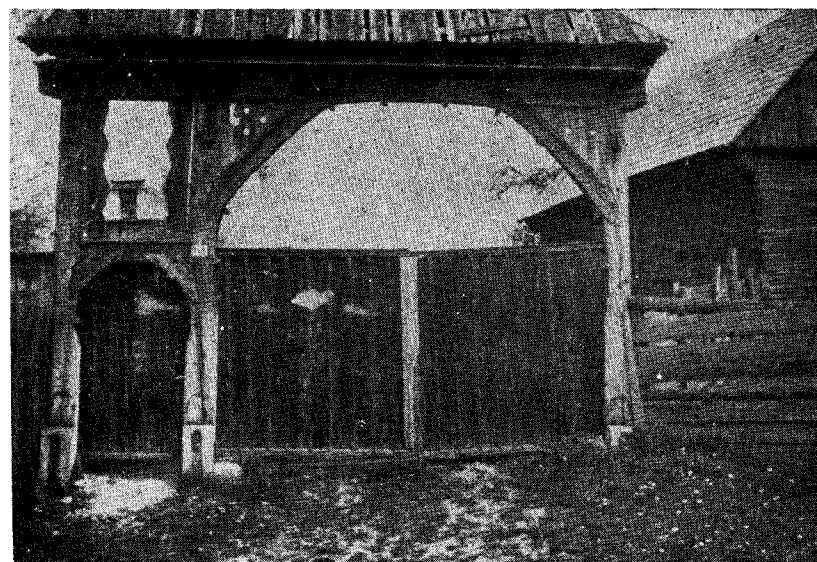
48 Poartă din Dalnic (jud. Covasna), 1751





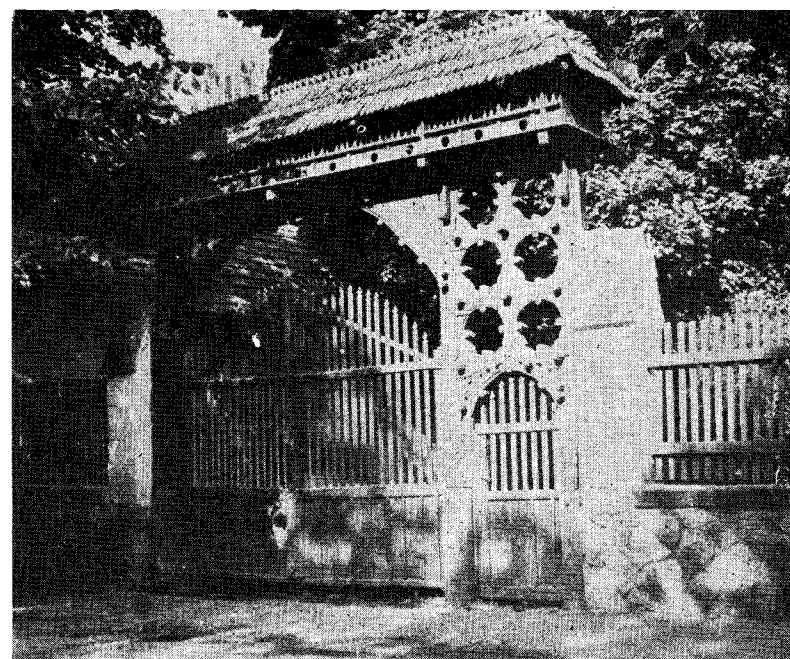
49 Poartă din Mărtineni (jud. Covasna), 1778

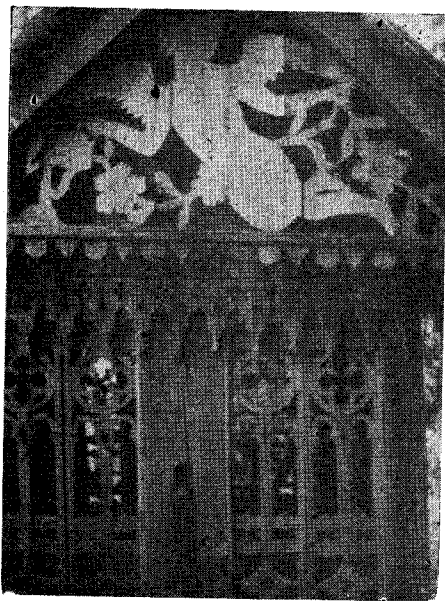
50 Poartă din Armășeni (jud. Covasna), 1761



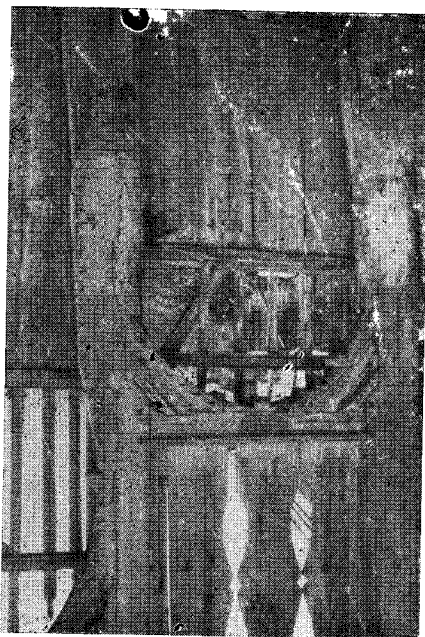
51 Poarta casei nr. 148 din Delnița (jud. Covasna)

52 Poartă din Dalnic (jud. Covasna)

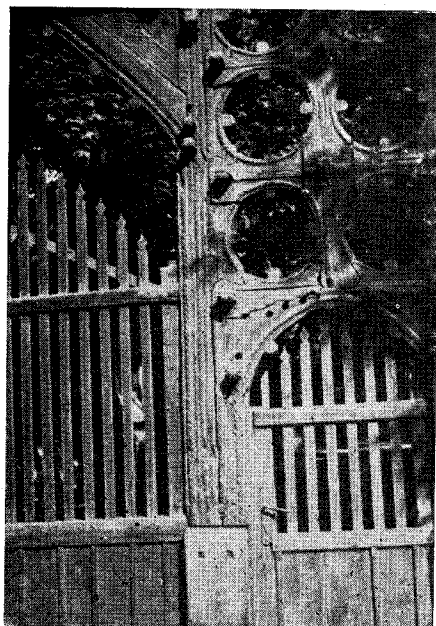




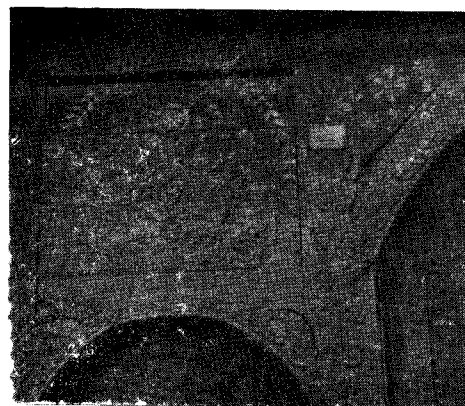
53 Detalii de poartă la Subcetate, lucrată de Marcu Ion



55 Poartă de la Delnița (jud. Covasna)



54 Detaliu de poartă (în Muzeul județean Covasna), 1733



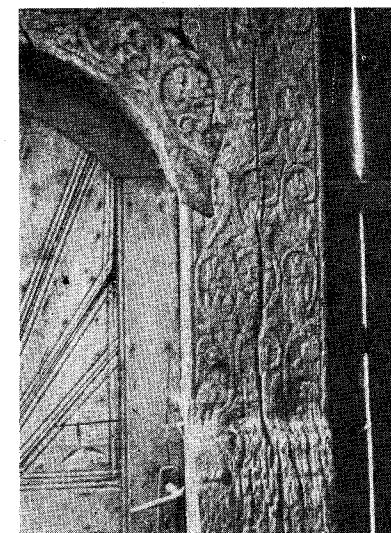
56 Decorație de poartă la Căpilnița (jud. Harghita)

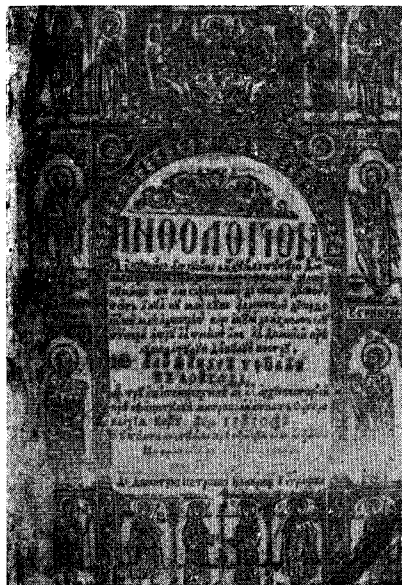
57 Ancadrament de poartă la casa-muzeu de la Corund (jud. Harghita)



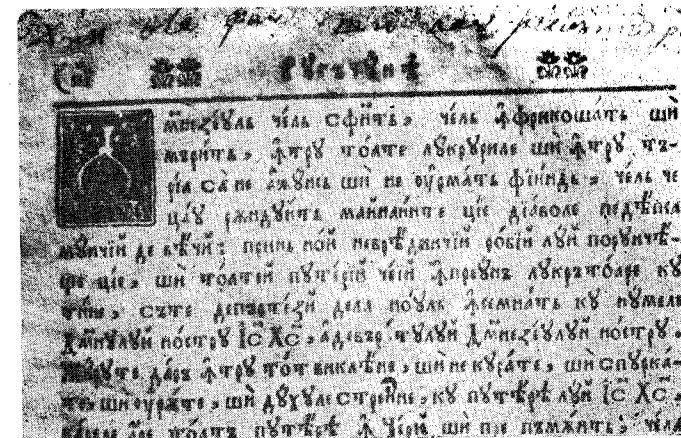
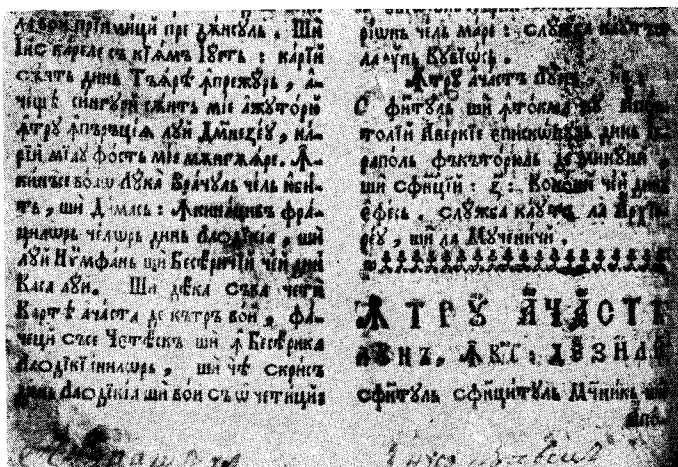
58 Ancadrament de poartă la casa din Ciucani (în Muzeul județean Miercurea Ciuc)

59 Ancadrament de poartă la casa din Pălăniș-Sinzieni (în Muzeul Cris-turu Secuiesc)

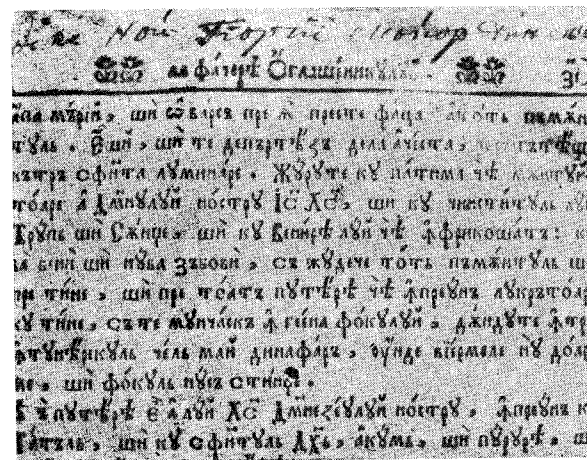




60—61 Antologhion (București, 1777), descoperit la Săcel (jud. Harghita) (Col. mănăstirii Toplița)



62—63 Molitvelnic (Blaj, 1784), descoperit la Săcel (jud. Harghita), cu însemnare (Col. mănăstirii Toplița)



64 Insemnare de pe Strasnica (Blaj, 1753) de donare a cărții pentru biserica din Aldea la 7 oct. 1766 (Col. mănăstirii Toplița)





65 Românce din Videcut (1983)

66 Femei din Imper îmbrăcate în costum popular
secuiesc (Fototeca Muz. Etn. al Transilvaniei)



turcesc⁹, 5) greco-byzantin¹⁰, 6) neologisme-latinisme-internaționale etc., ca și un „dicționar etimologic” al cuvintelor obscure, de obârșie necunoscută ș.a., precum arc un „dicționar unguresc” prin ostrădia lui Ludovic Tamás. Este evident însă că o limbă—oricât de bogat și variat ar fi tezaurul ei lexical—poate și trebuie să aibă un *s i n g u r* dicționar istoric-etimologic, general, eventual cu repartizarea loturilor lexicale în „părți” după sursa lingvistică de unde vin ele.

Este un lucru notoriu și foarte simplu, dar necesar a fi repetat că toate împrumuturile ungurești, atît cele secundare-locale (supra, p. 256), cît și toate cele generale sau foarte răspîndite în română (supra, nota 3) au un *e c h i v a l e n t* din alt fond lexical. În WtbUngR. se ignorează total atare fapt, adică existența unor corespondențe, „dublete” ce nu sînt menționate nici măcar acolo unde este vorba de același cuvînt cu fonetism divers (de ex. WtbUngR., p. 578 *oltar* luat prin releu slavo-maghiar; Ludovic Tamás tace de existența în limba română a lui *altar* moștenit direct din latină), ca și faptul *s t r a t i f i c ă r i i* lexicale, succesiunea loturilor de cuvinte din surse variate, care co-există și alternează avînd variate valori semantice, nuanțe și putere de circulație, — aspecte ce trebuie avute mereu prezente în studiul lexicului românesc, deci a istoriei limbii și a societății românofone în general. Lotul unguresc (sau venit prin asemenea releu) își are proporția, locul și funcția firească, rostul social-istoric în structura și economia limbii: iar situația aceluși lot trebuie apreciată nu „în sine”, izolat (cum apare în marele „dicționar istoric-etimologic” tamásian), ci în ansamblul texturii lexicale românești, adică tocmai în funcție de restul vocabularului, — spre a putea determina mai corect valoarea lui relativă (cf. infra, p. 261). Numărul de cuvinte maghiare cuprinse de Ludovic Tamás în al său WtbUngR. este atît de mare, impresionant (îi poți zice: colosal!), încît ele pot să dea impresia și aparența unui autentic „dicționar”, a unei realități structurale autonome, — chiar dacă în prealabil eminentul autor budapestan precizează că 93% sînt elemente secundare ori de minoră însemnătate și nu uită de obicei să menționeze că erau termeni provinciali, locali, învechiți, sau cu totul izolați („Provinzialismus”, „vereinzelt”, „veraltet”, „selten”)¹¹; un cititor mai puțin avertizat, cunoscînd adică mai puțin lexicul și structura istorică a limbii române, ar putea fi destul de ușor derutat și tentat să creadă că vocabularul românesc ar fi, dacă nu chiar în majoritatea sa, cel puțin într-o măsură apreciabilă (judecînd după aspectul exterior al dicționarului tamásian) de obârșie ungurească sau primit prin atare intermediar și că deci românii ar vorbi „prevalent” ungurește, utilizînd majoritatea lexicului de această origine, — chiar dacă structura gramaticală (sistemul morfologic al limbii) este romanică. O mai grosieră falsificare a realității social-istorice și culturale nu s-ar putea face, ca un rezultat al faptului că unii cercetători (ca Ludovic Tamás) ignorează ori uită intenționat compoziția și stratificarea lexicului românesc în ansamblu, succesiunea istorică în etape a acestui material lingvistic, deci proporția și valoarea concretă a fiecărui lot alcătuitor. Este o realitate lingvistică-istorică indeobște cunoscută și recunoscută, ce poate fi ilustrată prin cîteva „cazuri” din cele vreo cîteva sute existente: a) pentru noțiunea de „malade; krank”, WtbUngR. oferă termenul *beteg, betegug* (ungurești); dar (ceea ce nu menționează) alături este prezent vechiul românesc (autohton, preroman) a *vătămă* (*vătămăt, vătămăre, vătămătură*) cu sensuri prea specializate (organic-fiziologice și psihic-morale), peste care s-a suprapus și impus cîștigînd un fel de „primat” grupa slavonescului *boală, a bolî, cu bolnav, imbolnăoi*, mai rar și învechit *bolniță* („spital, infirmerie”); b) pentru noțiunea „guerir; heilen,

⁹ L. Săineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, I—II, 1900; elementele turcești în sens mai restrîns: Heinz P. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, 186 p.

¹⁰ Cf. H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în sec. al XV-lea*, București, 1966, 225 p. Recenzie critică: CercLg., XII, 1967, p. 327—332 (I. Mării).

¹¹ Odată, conștient de lipsa totală de importanță a cuvîntului, el spune „irreu verschnittener Bock, Hammel”: „selten”, apoi „seltener Provinzialismus” (WtbUngR., p. 462).

genesen", *tămădui* (ung. *támadni* „a se ridica; a ataca”) a intrat și persistă alături de termenii existenți („dintru-nceput”), adică *întremă* (probabil indigen, preroman), *vîndecă* (†) (lat. *vindicare*) cu *sănătate*, *sănătate* (lat. *sani*), la care s-au alăturat ceva mai târziu (dar mult înainte de ung. *támad-*) slavul vechiu și popular, general în română *leac*, *leacul*, — folosite după regiuni și situații, cu diverse nuanțe în aria lingvistică românească. Asemenea exemple pot fi multiplicare¹², ducînd de fapt spre aceeași concluzie: existența numeroaselor „dubluri” și cazuri de suprapuneri; — fenomen ce nu este exclusiv limbii române, fiind general în forme și dimensiuni variate peste tot, în toate idiomurile lumii. Dar în română el are proporții mai mari decît în alte limbi europene, avînd implicații și o semnificație social-etnică (deci general istorică) excepțională: ele constituie cea mai fidelă oglindă a stratificării lexicale, arătînd etapele prin care a trecut limbajul și comunitatea etnic-socială românofonă, în fazele dezvoltării societății și a poporului, a statelor și națiunii române, în condiții și cadre istorice variate, sub regimuri diverse și mereu adverse. Cronologia absolută a stratificării lexicale în limba română va trebui studiată atent, aprofundat și diferențiat, începînd din etapa de amestec și sinteză a elementului latin-romanic cu cel autohton preroman, în procesul antic, traco-și daco-roman al romanizării (etnogeneza), urmat de aportul slav vechiu și greco-byzantin, turcesc, unguresc etc. Este una din sarcinile principale pentru filologia românistă, înainte de a trece la elaborarea unor „dicționare” parțiale cu caracter etimologic-istoric de felul celui realizat de către Ludovic Tamás (WtbUngR.).

Trecînd peste observațiile privind amănunte și obiectele necesare cu unele corectări și completări la partea lexicală și etimologică a „dicționarului” tamásian al cuvîntelor ungurești în limba română (*Apulum*, XIII, 1975, p. 764–770), este de-ajuns a remarcă și aici că lista cu asemenea amănunte poate fi amplificată printr-un control mai riguros și adîncit al materialului, în baza unei vaste documentări lexicografice, arătîndu-se că mai sînt posibile și necesare atît unele adăușuri, cît și reduceri în repertoriul lexical tamásian, prin faptul că, precum e firesc, unanim recunoscut, orice dicționar (sau vocabular) al unei limbi vii, curente, în continuă dezvoltare și îmbogățire, diversificare ori scădere, nu poate să fie absolut complet, exhaustiv, întocmit pentru vecie.

Pătrunderea și propagarea elementelor lexicale maghiare (decît a produselor, noțiunilor, instituțiilor etc.) se poate repartiza — cu destul de largă aproximație; cum au făcut unii filologi în veacul al XIX-lea, ca S. C. Măndrescu, supra, p. 252, și acum Ludovic Tamás — în două etape și categorii, din punct de vedere teritorial și cronologic, ca și calitativ: I. epoca veche, din care au rămas elemente cu răspîndire mai largă, importante și unele chiar generale (literare) în dialectul „daco-român”, cunoscute atît în Transilvania și teritoriile intracarpătice, cît și în sudul și estul Munților („comune tuturor românilor din Dacia Traiană”, Măndrescu); II. mai recente și mult mai numeroase (dar de importanță calitativă foarte redusă, unele disparente), cunoscute numai în graiurile românești din Transilvania și părțile ungurene, cu deosebire în zona Someș—Arieș—Mureș, ca și spre Tisa („provincialisme”, supra, p. 254–255, infra, p. 261–262). Calculele și gruparea statistică făcute, în baza materialului lexical din dicționarul lui

¹² Alte cîteva cazuri luate la întîmplare: *bumb* (ung. *gomb*) intrat alături și peste romanicul-germanic ereditar *nasture*; *ciopor* (*csopor*), *ciurdă* (*csorda*) și *gulă* (*gulya*) ungurești au pe *turmă* (latin) și *cireadă* (slav); *dîmb* (*domb*) are pe *măgură* (traco-dacic); *lău* (ung. *lő*) are pe *bală* (traco-dacic) și *lac* (latin); *covaci* (*kovács*) = *țierar* și *făur* (latine), *poteovar* (formația română-slavă); *golumb* (*galamb*) — slav *hulub*, dar și lat. *porumb* (*el*, *palumbus*); *hadă*, „troupe, bande” (*had*) — indigen *droaie*, slav *grămadă* ș.a.m.d.; „duble” chiar în interiorul fondului lexical ereditar latin-romanic, ca: *varză*, (*viridia*) alături de *curechiu* (*caulici*); *aiu* (*aliūm*) și *usturoiu*; deopotrivă elemente latino-romane „duble” de cele autohtone, ca lat. *cutis* (*cute*) alături de *gresie* preroman etc.

Tamás (WtbUngR.), de un critic-recenzent sînt deosebit de instructive și merită a fi reținute în acest cadru¹³.

Explicația social-istorică ce trebuie dată influenței ungurești (destul de puternică și semnificativă) asupra limbii române este de căutat nu numai în conviețuirea cu populația ungurofonă, cît mai ales în poziția dominantă politico-militară și economică a statului feudal ungar, cu aparatul administrativ, economic-fiscal, militar-politicesc etc., cu limba de circulație și oficială maghiară; o rașe și ca centre de producție meșteșugărească (apoi industriale), de comerț, de iradiație social-culturală cu școli și alte instituții de cultură, iar în mediul rural marile castele (conacuri, „curii”) nobiliare, ale grozilor și proprietarilor funciari maghiari sau ungurizați de mai multe veacuri (unii de obîrșie germană, ca Báthory, Haller etc., românii Kendeffy ș.a. mulți, supra, p. 211), care alături de cele trei biserici (romano-catolică, calvină, unitariană) ungurești formau principalii stîlpi ai dominației naționalității, limbii și culturii maghiare. Feudalii unguri existau și stăpîneau în foarte multe sate, cu populație românească din teritoriile intracarpătice, de unde controlau prin dregătorii și agenții lor, prin aparatul de reprimare și exploatare aproape totalitatea satelor românești în „comitate”. Ca stăpîni necontestati (decît în timpul răscoalelor populare) din primele decenii de la pătrunderea lor dinspre vest pe Someș și Criș în Transilvania, nobilimea și pătura conducătoare au exercitat o covîrșitoare influență sub raport administrativ, organizatoric, politic, militar, economic, comercial și meșteșugăresc, în consecință: social-cultural și lingvistic. Bine și limpede au fost schitate aceste realități de un filolog clujean, în a. 1958: „explicația justă a influenței exercitate de maghiară asupra graiurilor românești în Transilvania trebuie căutată în condițiile politice, economice și sociale în care a trăit populația din această regiune în cursul veacurilor. Desigur, factorul determinant a fost conviețuirea îndelungată a celor două populații pe aceleași teritorii, în unele părți chiar în aceleași

¹³ „Les éléments magyars qui se sont répandus sur tout le territoire habité Roumains sont approximativement 151. Là-dessus, 121 ont pénétré en roumain par les avant l'an 1700, tandis qu'entre les années 1700 et 1900 notre langue n'a plus fait que 30 emprunts nouveaux. Les 121 termes adoptés avant 1700 peuvent être classés comme suit: a) flore: *dudău*; b) faune: *guz*, *helge*, *șoim*, *uliu*; c) parties du corps: *labă*, *mai*, *talpă*, *zgău*; d) outils, métiers: *alcătui*, *baie* „mine, minière”, *bardă*, *gealtu*, *ilău*, *lăcăt*, *lăcătuș*, *meșter*, *meșteșug*, *lărbăboanță*; e) horticulture: *altôii*, *corci*; f) rapports commerciaux: *aldămaș*, *bilci*, *bocanci*, *budăi*, *cheltui*, *făgădui*, *fedeleș*, *giulgi*, *ham*, *mașă*, *marfă*, *ocă*, *oloi*, *talger*, *vamă*, *zăbală*; g) organisation administrative, relations juridiques: *aprod*, *bir*, *chezăș*, *chilin*, *dijmă*, *hengher*, *holar*, *iobag*, *oras*, *pecellui*, *pircălab*, *pirgar*, *răvaș*, *răzeș*, *rit*, *tăpșan*, *lău*, *fidulă*, *uric*, *vileag*; h) organisation militaire: *birui*, *bîntui*, *barzulul*, *cătană*, *celui*, *cellui*, *cellău*, *ciurdă*, *dorobanț*, *haiduc*, *harfă*, *holnog*, *husar*, *mintul*, *panfir*, *țilhar*, *viteaz*, *viziui*; i) médecine, hygiène: *beleag*, *beteșug*, *chin*, *feredeu*, *ir*, *mistul*, *tămădui*; j) relations sociales: *bănuț*, *bizui*, *biigui*, *chibzui*, *gazdă*, *hăldău*, *ingădui*, *intilni*, *lăcaș*, *locul*, *megieș*, *neam*, *sălaș*, *sirgii*, *sudul*, *tăgădui*, *ului*; k) substantifs: *alean*, *beșug*, *chip*, *dărab*, *dîmb*, *dric*, *fel*, *gind*, *holdă*, *pildă*, *seamă*, *sieriu*, *șireag*, *fel*, *fintirim*; l) adjectifs: *bolînd*, *chipeș*, *gingaș*, *hili-on*, *urîș*, *viclean*; m) adverbes: *batăr*. Quant aux 30 emprunts récents, qui remontent aux XVIII^e et XIX^e siècles, ils appartiennent aux catégories suivantes: a) flore: *mohor*; b) faune: *hirciog*, *șalău*, *vîndereu*; c) outils, métiers: *ciocilteu*, *cormană*, *hădărag*, *resteu*, *urlui*; d) relations commerciales: *arpăcaș*, *căncei*, *dulman*, *făcădău*, *șifon*, *teanc*, *zurgălău*; e) médecine, hygiène: *ciumurlui*, *frênfe*, *hoit*, *șontorog*; f) relations sociales: *ciuf*, *ciufului*, *hang*, *hat*, *hăitui*, *imaș*, *meleag*, *muștrului*; g) substantifs: *cotton*, *goz*. Les recherches linguistiques montrent que les relations roumano-magyares ont été plus variées et plus profondes avant 1700, c'est-à-dire à l'époque féodale, tandis qu'après cette date les deux peuples ont tourné leurs regards vers l'Occident, d'où ils ont emprunté une bonne partie des réalisations de la science et de la technique modernes”, H. Mihăescu (supra, nota 1), p. 261.

comune. Hotărîtor a fost însă și faptul că mai ales începînd din epoca dualismului limbii oficială a statului era cea maghiară. Majoritatea termenilor din viața de stat, din administrație, comerț, industrie, justiție etc. au fost preluați de populația românească, ei reflectînd realități specifice organizației statului austro-ungar în care a trăit în trecut atare populație. În mod firesc, în această regiune inovațiile în domeniul vieții materiale, în tehnică, industrie, agricultură, comerț, armată etc. au pătruns prin intermediul populației ungare de la care românii au împrumutat odată cu acestea și termenii respectivi. Un însemnat număr de cuvinte din domeniul agriculturii a fost preluat la curțile și moșiile latifundiarilor maghiari, unde lucrau alături de iobagii români și unguri¹⁴. Efectul unor asemenea stări și raporturi politice și social-economice se reflectă limpede în lexicul limbii române. În rezumat și în linii generale, situația elementului lexical unguresc în ansamblu este caracterizată de un eminent lingvist și filolog astfel: „influența maghiară asupra limbii române s-a răspîndit pe întreg teritoriul lingvistic românesc (daco-român), fiind reprezentată și în limba literară comună prin foarte multe elemente: *fel, a mîntul, belșug, a lămădui, seamă, chip, a întîlni, bilciu, oraș, gînd, a bîntui, holar, a îngădui, fâgăș* etc. Explicația acestei deosebiri este ușor de dat: leagănul graiurilor daco-române a fost Transilvania; de aici din cununa muntoasă a Carpaților s-au răspîndit în toate direcțiile graiurile românești, deci și cel muntean și cel moldovean, ducînd pînă peste Dunăre și peste Nistru elementele împrumutate de la „stăpînitorii Transilvaniei”¹⁵. La aceasta se adaugă un alt factor important menționat: influența și dominația politică, precum și expansiunea economică (comercială) ungurească la sud și est de Carpați, în cele două voievodate românești, Țara Românească și Moldova, începînd încă din veacurile XII — XIII. Atare situație istorică și raporturi social-politice explică de asemenea proporția mare de antroponime ungurești ori maghiaroide la românii transilvăneni.

În ce privește cantitatea și semnificația calitativă a cuvintelor maghiare în limba română, ele au fost apreciate în chip diferit și divergent de către cercetători. Rezultatele de pînă acum se pot rezuma la următoarele:

După Al. Cihac, elementul maghiar reprezintă cam 1/10 din totalul cuvintelor cuprinse în dicționarul său¹⁶. Prin a. 1887—1888, Gh. Alexici's (supra, p. 252) consideră numărul lor la peste 1000. Dar cercetările pe baze statistice ale lui D. Macrea au stabilit (după *Dicționarul limbii române* de I.-A. Candrea, 1931) între cele 43 269 cuvinte ale limbii, 3,14 % elemente ungurești (latine-romanice fiind 20,58 %, slave 16,59 %) în *Dicționarul limbii române moderne* [București, 1958], din 49 649 (inclusiv derivate și variante), 2,17 % sînt ungurești (față de 20,02 % latine, 13,87 % slave)¹⁷. Cu privire la frecvență, același autor a stabilit în lexicul poeziilor lui Eminescu elemente maghiare în proporție de 1,63 % cu o frecvență de 0,84 % (elemente latine fiind de 48,48 % ca număr și 83 % ca frecvență, iar cele slave 16,81 % ca număr, 6,83 % ca frecvență). Într-un text actual, o pagină din ziarul „Scînteia”, elementele maghiare sînt 0,39 % din numărul unităților lexicale, cu o frecvență de 0,21 % (elementul latin avînd 36,50 % în vocabular, frecvență de 62,46 %, iar cel slav 7,96 % și frecvență de 5,92 %; restul de alte obîrșii, inclusiv neologismele și termenii tehnici)¹⁸. Socoteala făcută de Al. Graur arată între cuvintele considerate a face parte din așa-numitul „fond principal de cuvinte” (total în română evaluat la 1419 termeni) 32 elemente ungurești (2,26 %, față de 58,51 % latine 21,49 % slave), iar concluzia apare vrednică de reținut și reprodus: „semnificativ este faptul că elementul maghiar în fondul principal e categoric mai numeros decît cel turcesc (decît cel turcesc și grecesc împreună), cu toate că după statistica lui Cihac, în masa vocabularului sînt cam de trei ori mai multe cuvinte turcești decît maghiare. De unde însă turcii nu

au fost aici decît cuceritori veniți să exploateze și au adus cu ei elemente de vocabular, superficiale, maghiarii ca și slavii au trăit alături de noi, au împărțit munca cu românii, iar cuvintele ce ne-au dat erau de multe ori esențiale pentru îmbunătățirea vocabularului”¹⁹.

Mai precise, concludente și semnificative apar rezultatele cercetării diferențiate a influenței maghiare asupra graiurilor din Transilvania²⁰, bazată pe constatarea că „determinările cantitative ale influenței maghiare în lexicul limbii române, menționate mai sus, relevă aspecte ale problemei privite din unghiuri diferite. Fie că se are în vedere lexicul românesc în ansamblu, cum se găsește cuprins în dicționare, fie că e vorba numai de lexicul de bază al limbii unui scriitor sau a mai multora, s-a insistat prea puțin asupra frecvenței elementelor maghiare în limba română, raportată la frecvența elementelor latine, slave sau de alte origini. Pe de altă parte, elementele maghiare au fost urmărite nu mai în texte literare, fără a ține seama de o anumită stratificare a lor. Studiarea elementelor maghiare ca parte componentă a lexicului românesc din punctul de vedere al frecvenței lor în graiurile populare, fără a neglija o categorisire a lor după importanță, se impune, amplificînd dintr-o nouă perspectivă cunoștințele de pînă acum” (OmR., p. 922). Autorul urmărește a stabili, în primul rînd, „prin metoda statistică, locul și importanța elementelor de obîrșie maghiară în graiurile românești ale Transilvaniei, în care, prin condiții sociale-istorice specifice, influența maghiară este mai puternică. Statistica noastră se bazează pe 4000 cuvinte extrase din texte sau fragmente de texte dialectale, de lungimi diferite, din zece localități situate în regiuni unde contactul dintre români și unguri este mai intens: 5 din regiunea Crișana [jud. Bihor], 1 din regiunea Maramureș [jud. Satu Mare, Maramureș], 1 din reg. [jud.] Cluj, 2 din reg. Mureș (-Harghita), 1 din Ungaria (îngă orașul Gyula, unde se vorbește un grai crișan). Cele 4000 cuvinte-text se reduc la 759 cuvinte distincte sau unități lexicale; între ele, maghiare sînt 73, adică 9,61 % cele latine 53,22 %, slave 12,12 %”. Procentul relativ ridicat al cuvintelor maghiare se explică prin faptul că e stabilit dintr-un „lexic limitat provenit din regiunile cele mai puternic influențate de limba maghiară”. „Din punct de vedere al frecvenței, în timp ce elementele latine ating procentul de 84,02 %, cele ungurești abia 2,90 %, slave 3,92 %. Dacă raportăm atare procent al frecvenței elementului unguresc la procentul frecvenței aceluiași element din limba literară, se observă un decalaj: în textele dialectale frecvența cuvintelor ungurești, în raport cu numărul lor este mult mai scăzut în textele literare (din Eminescu și chiar din „Scînteia”). Explicația e de căutat în faptul că în limba literară se găsesc mai cu seamă elemente maghiare din fondul lexical de bază, cu o frecvență mai mare, cită vreme în textele dialectale cuvintele maghiare sînt (în marea lor majoritate) regionalisme, cu indice de frecvență mic” (OmR., p. 924—925): cele mai multe din cuvintele ungurești sînt substantive, noțiuni cu caracter concret, material. — Despre „dicționarul istoric-etimologic al elementelor maghiare în română” al lui Ludovic. Tamás (WtbUngR., 1966), v. supra, p. 253—258.



Dominația ori influența politică a statului maghiar s-a extins parțial și temporar în arcu carpatic și în afară, spre nord, est și sud, ca și în alte zone din jurul vetrei etno-lingvistice ungare din Pannonia și bazinul Tisei, adică și asupra croaților, sîrbilor, slovacilor etc. Precum se știe fiind în general admis, influența ungurească a fost mai puternică asupra populației românești în spațiul dintre Tisa și Carpați: aici, raportul dintre limba maghiară și română în acțiunea lor de influențare bilaterală și de interpătrundere lexicală (în cursul contactelor și a conviețuirii aproape milenare) a fost timp de cîteva secole (pînă

¹⁴ CercLg., III, 1958, p. 224 (V. Breban).

¹⁵ Trans., 1942, p. 807—808 (E. Petrovici).

¹⁶ Cihac, op. cit. [II], p. XII „l'élément magyar n'a fait qu'augmenter le vocabulaire roumain d'une dixième environ”.

¹⁷ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 31—32, cu rezultatele unor cercetări mai vechi, încă din a. 1940.

¹⁸ Ibid., p. 41, 44.

¹⁹ A. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 48—62.

²⁰ OmR., p. 921—927 (*Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania*, de R. Todoranu).

la a. 1918) acela dintre stăpînitor și stăpînit (asemănătoare este în consecință situația antroponimelor imprumutate reciproc de români și de unguri: supra, cap. IV și Anexa I). În cadrul politic, administrativ și economic al voievodatului (principatului) Transilvaniei (dominat de unguri) și al statului feudal ungar, austro-unguresc, unde românimea „tolerată” era mereu „în pierdere”, totdeauna nedreptățită, „inferioară” mai ales în veacurile XVI–XVIII, era firesc și chiar necesar ca în lexicul limbii române elementele ungurești să fie mai numeroase și ceva mai importante decît sînt cele românești în limba maghiară (pătrunse prin acțiunea unei influențe ceva mai tîrziu, mai mult de caracter popular-local, regional). Pentru explicarea unei atare situații nu este deloc necesar a se recurge la criterii înșelătoare și la ipoteze complicate, ca: la începutul contactelor româno-maghiare românii ar fi locuit un teritoriu restrîns și ar fi fost mai puțini²¹, populația ungurească avînd o „superioritate numerică” față de cea românofonă, cum s-a pretins²²; căci în teritoriul la est de Tisa, populația maghiarofonă a fost totdeauna minoritară. Ca element cuceritor, dominant, ea a cîștigat supremație în unele zone mai ales prin asimilarea treptată, uneori forțată a românilor, slavilor și a altor populații regnicolare supuse; majoritatea absolută în trecut și în prezent sînt românii, atît în Transilvania (între Carpați și Munții Apuseni), cît și în Crișana, Banat, Maramureș. Ar fi foarte greu a susține că „limba maghiară și româna au venit tîrziu în contact”, ca o consecință a „imigrării” tardive a românilor în Transilvania din ... Peninsula Balcanică (această influență lingvistică-lexicală reciprocă româno-maghiară ... întîrziată, fiind deci un eventual reazem indirect [dar destul de subred] pentru teza „imigraționistă” contrară continuității românilor în spațiul carpato-danubian, la nordul Dunării)²³. De altă parte însă, este evident că la începutul perioadei feudale (prin veacurile X–XI) slavii aveau și ei încă un prestigiu politic-militar și social-economic (dovadă între altele toponimia și

²¹ NyK., XII, 1876, p. 115 „az 6-magyarban hiában kerestünk rumun elemeket, mert azok a közép-magyarban sem találhatók fel; e feltűnő jelenség arra enged következtetnünk, hogy a két nép hajdani érintkezése nem volt sem oly benső, sem oly nagymértvű mint a mai napság, másrészt pedig gogy a ruménség nemesak területileg, hanem számszerint is szaporodott” (A. Edelsbacher).

²² Bárczi G., *A magyar szókincs eredete* (Budapesta, 1958), p. 120 observînd că relațiile româno-maghiare încep în veacul al XII-lea (dată cu așa-zisa „infiltrare” românească în Transilvania...), afirmă „azonban a ruménség aránylag csekélyebb száma, továbbá alárendelt társadalmi foká miatt ez az érintkezés a rumén szókincset gyárapította magyar elemekkel, viszont a magyar nyelv számottevő rumén hatást e korban nem mutat”. Adevărat, evident este al doilea criteriu: situația de inferioritate (politică, juridică, economică, notorie în Transilvania) a elementului etnic-lingvistic românesc, aservit și crunt exploatat de hrăpărețul sistem al feudalismului de tip „clasic” occidental. Așa fiind, din idiomul unor mase modeste și umilite (majoritatea sărăcite) ale iobagilor deposedați, cu forme de manifestare culturală aproape exclusiv bisericesti și pînă tîrziu în limba liturgică slavonă, nu era de așteptat ca pătura aristocratică, burghezia și „națiunile dominante (constituționale)” ale Transilvaniei și dinspre Ungaria feudală să facă imprumuturi lexicale de mare importanță economică, socială ori politic-administrativă (cf. supra, p. 239 etc.).

²³ De ex. P. Hunfalvy, în NyK., XIV, 1878, p. 308: *Die Rumänen und ihre Ansprache*, Wien, 1883, p. 223–225, citat și combătut de A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler* (1884), p. 247–248; B. Köpeczi, *ArEuCO*, VIII, p. 521 „... die ungarische und rumänische Sprache verhältnismässig spät in Berührung kamen. Die landnehmenden Ungarn finden auf diesem Ansiedlungsgebiet nur slavische und türkische Volksgruppen und slavische Lehnwörter sind schon in den ältesten ungarischen Sprechdenkmäler zu finden, die rumänischen Wörter erscheinen dagegen in größerer Zahl nur im 17–18. Jahrhundert”.

antroponimia păstrată în stocuri masive pe teritoriul României); o bună parte din populația românofonă continuă să trăiască încă în izolarea latentă a unor condiții impuse de structura economiei sale închise (mai ales agricultura, creșterea vitelor, meșteșuguri rurale), în văile îndesite și pe platurile bazinelor intracarpatiche, unde apucase la adăpost de urgia migrațiilor și ocupațiilor epocii prefeudale — fără a izbuti (măinte de veacul al XIII-lea) să realizeze formații statale și militare puternice, întinse, ori imperii și regate „apostolice”. În consecință, trebuie să fie și a fost mult mai veche și intensă influența slavonă (în zona Dunăre — Tisa) asupra limbii maghiare²⁴, decît a reușit să fie în aceea perioadă cea românească între Tisa și Carpații orientali.

CONCLUZIE GENERALĂ

Elementele din lexicul românesc pătrunse în limba maghiară apărînd răspîndite mai mult în zona dintre Tisa și Carpații orientali, sînt rezultatul unui proces de conviețuire, amestec și contacte îndelungate între populația românească și cea maghiarofonă, iar în ținutul secuiesc s-a desfășurat un fenomen de maghiarizare masivă a românilor, care (secuizați, vorbind ungurește) au păstrat și un considerabil număr de antroponime românești sau parțial de tip slavo-român. În Ungaria, la vest de Tisa, sînt mult mai puține și izolate, sporadice cuvintele românești, în primul rînd pentru că românii nu au dominat asupra populației din vest în forma, durată cît și cum au dominat statul feudal și burghezia ungurească asupra românilor din Transilvania și parțial din afară. În consecință, aveau dreptate (în chip firesc, necesar) erudiții care au relevat că termenii românești intrați în limba maghiară se referă mai puțin la organizarea de stat, instituții juridice și forme superioare ale structurilor social-economice decît este cazul cu cei maghiari (ori de altă origine) pătrunși în română²⁵. Din spațiul intracarpatic s-au propagat elementele lingvistice ungurești spre sud și est, pînă la Dunăre, Prut și mai la răsărit (supra, p. 260). Cum s-a spus și se recunoaște unanim, elementele de proveniență românească în lexicul maghiar sînt în majoritate din domeniul terminologiei ocupațiilor și produșelor agrar-gospodărești (caracteristice activității economice a majorității românilor, pînă în veacul al XIX-lea), iar pe plan social sînt elemente preluate prin contact zilnic între populațiile rurale, română și maghiară, în curs de mai multe generații și veacuri, după infiltrarea treptată a ungarilor dinspre Tisa pe Someș și Criș în podișul Transilvaniei.

²⁴ Cf. Kniezsa, SzJLsz., (1953), cu observațiile și rectificările noastre în *Om R.*, p. 787–791.

²⁵ De ex. „die ältesten (ungarischen) Lehnwörter des Rumänischen) sich auf die Staatseinrichtungen, Rechtsordnung und auf das Wirtschaftsleben beziehen” (*ArEuCO*, VIII, p. 523).